
5

**TERRITORI
I PAISATGE**

40 anys, 40 raons

Eix 5 — Territori i paisatge

INCASÒL 40è aniversari

Primera edició: Juny de 2021

Director de l'INCASÒL: Albert Civit

Comissariat i text: Roger Subirà

Coordinació interna: Roger Rosich

Relators de l'INCASÒL per a l'Eix 5:

David Sarri, Anna Peralta, Anna Gibert

Disseny: wearejoin.com

Empresa d'impressió: Agpograf

- 8 TERRITORI I PAISATGE**
- 14 CATALUNYA: MOSAIC DE PAISATGES I BIODIVERSITAT**
- 20 VALORAR, GESTIONAR I PROJECTAR ELS ESPAIS OBERTS**
- 26 CATALUNYA DAVANT DEL CANVI CLIMÀTIC**
- 32 CONSUM, RECURSOS I TRANSICIÓ ENERGÈTICA**

RAÓ N°28

**GESTIONEM PARCS NATURALS
INTRODUINT PROJECTES QUE AJUDIN
A PRESERVAR ELS SEUS VALORS**

RAÓ N°29

**VETLLEM PER PROTEGIR, MILLORAR I
AMPLIAR ELS ESPAIS NATURALS**

RAÓ N°32

**INCORPOREM PROJECTES I
RESERVEM ESPAIS PER A LA
GENERACIÓ D'ENERGIES NETES**

RAÓ N°33

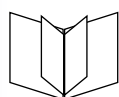
**APROPEM I AFAVORIM LA
PRODUCCIÓ AGRÍCOLA ECOLÒGICA
ALS ESPAIS URBANS**

RAÓ N°30

**IMPULSEM PLANS
D'ORDENACIÓ URBANÍSTICA QUE
PROTEGEIXEN I RECONeixEN ELS
VALORS DEL PAISATGE**

RAÓ N°31

**FEM PROJECTES DE RECUPERACIÓ
AMBIENTAL D'ESPais NATURALS
DEGRADATS**

Les raons les trobaràs a la pàgina 18 d'aquest eix

CATALUNYA GAUDEIX D'UN CLIMA BENIGNE PROPI DE LA CONCA MEDITERRÀNIA QUE, COMBINAT AMB UN PAISATGE QUE ALTERNA PLANES I MUNTANYES, COMPORTA UNA EXTRAORDINÀRIA DIVERSITAT PAISATGÍSTICA I UNA GRAN BIODIVERSITAT. PERÒ EL MEDITERRANI TAMBÉ ÉS UN TERRITORI DENSAMENT POBLAT, AMB UN EQUILIBRI MOLT FRÀGIL I SOTMÉS A FORTES PRESSIONS DERIVADES DE L'ACTIVITAT HUMANA.

De per si, la conca mediterrània és molt sensible a les sequeres, els incendis forestals, els règims torrencials de pluja i els temporals marítics, però el canvi climàtic pot agreujar de forma dramàtica aquesta situació. Els efectes de l'escalfament global són nombrosos: pèrdua de biodiversitat, empobriment dels ecosistemes, episodis meteorològics extrems, augment del nivell del mar, etc. El canvi climàtic condicionarà d'una manera clara el nostre futur i pot posar en risc el model econòmic d'algunes parts del nostre territori.

Des de la seva creació, l'INCASÒL gestiona espais naturals, forestals i agrícoles i, durant aquests quaranta anys, ha preservat espais de gran valor ecològic de la pressió urbanitzadora. La gestió del sòl, en un país on set de cada deu hectàrees acullen usos vinculats a l'activitat humana, és un repte per a l'INCASÒL com un dels majors propietaris de sòl de Catalunya. La preservació dels espais naturals, la recuperació d'espais degradats i la implantació de models de gestió dels espais oberts que permetin el seu manteniment i la seva sostenibilitat mediambiental i social són algunes de les funcions menys conegudes de l'Institut.

Catalunya és rica en paisatges i biodiversitat, però pobra en recursos naturals: caldria multiplicar per set la superfície del país per poder generar tot allò que consumim i absorbir els residus que generem. Per això, és necessari que revisem els nostres hàbits de consum i gestionem de forma intel·ligent la distribució dels usos en el poc sòl disponible. Cal racionalitzar l'ús de l'aigua, un bé que, a Catalunya, és molt escàs i pot limitar el nostre creixement. Caldria implantar models innovadors per a la producció d'energia, aprofitar els recursos que tenim disponibles, com ara els boscos, millorar-ne la gestió i reduir la seva vulnerabilitat davant del canvi climàtic. La transició energètica és imprescindible per reduir les emissions de gasos amb efecte d'hivernacle i és l'únic camí per guanyar la partida al canvi climàtic.

Catalunya, malgrat tenir un 30 % de la seva superfície dedicada a conreus, és deficitària respecte dels aliments que consumeix. Acostar la producció agrícola a les ciutats

pot millorar la qualitat i la gestió dels espais lliures que les envolten, potenciar el seu ús social, reduir les despeses de transport i ajudar a conscienciar-nos de la necessitat de fer un consum més responsable, que tinguin en compte cicles de la natura.

Racionalitzar els nostres hàbits de consum és clau per assolir un model de desenvolupament sostenible per a les generacions futures, però, per pal·liar els efectes del canvi climàtic, cal crear una xarxa de natura que sigui capaç de compensar els impactes negatius de l'activitat humana. Per fer-ho, cal donar al paisatge i als elements naturals un paper protagonista a l'hora d'ordenar les activitats sobre el nostre territori.

Tot el territori és paisatge i tota la ciutadania té dret a gaudir-ne. Històricament hem pensat en l'espai fora de les ciutats com un espai buit i sovint degradat. Ara entenem que l'espai entre els nostres pobles i ciutats té un immens potencial: per a la producció d'aliments i d'energia neta, per aportar benestar, salut i biodiversitat als entorns urbans i al conjunt del territori, per ajudar-nos a mitigar els efectes del canvi climàtic i compensar els impactes de l'activitat humana.

Catalunya, com el conjunt del planeta, està en deute ecològic: la humanitat consumeix un 50 % més dels recursos que la Terra és capaç de regenerar; per això, hem de ser conscients dels valors i les limitacions del nostre petit país, extraordinàriament ric i divers, però també extremadament fràgil.

TERRITORI I PAISATGE

Fa uns anys, l'eminent sociòloga neerlandesa Saskia Sassen va pronunciar la conferència inaugural de la Biennal Internacional de Paisatge de Barcelona. La seva dissertació es va centrar a discutir l'evolució de dos termes que sovint es presenten junts: «territori» i «paisatge». Segons Sassen, les dues paraules han seguit una evolució gairebé oposada: mentre que el terme «paisatge», en la seva formulació contemporània, s'ha convertit en un concepte «paraigües» d'extrema profunditat i complexitat, el terme «territori» s'ha anat buidant de significat i banalitzant fins al punt que ja no pot funcionar sol. El terme «territori» és definit pel diccionari de l'IEC (Institut d'Estudis Catalans) simplement com una divisió política: «extensió de terra que forma una circumscripció política i administrativa». En la seva segona accepció assumeix un significat mercantilitzat: «superfície de terra subjecta a una determinada qualificació en la planificació urbanística». Perquè el mot «territori» prengui sentit cal adjectivar-lo i, en conseqüència, no existeix un territori únic vinculat a un espai. Al contrari, els territoris se superposen sobre un mateix lloc i, per a Sassen, això impossibilita definir un lloc com a «territori».

Convencions polítiques, divisions administratives i sovint

aleatòries se superposen sobre un mateix espai definit com a territori; totes amb un perímetre diferent i, totes elles tenen poc o res a veure amb el lloc real. En un turó proper a casa meua se superposen diferents territoris: global, mediterrani, europeu, català, comarcal, local, verd, no urbanitzable, etc. «Territori», a més, és un concepte que s'utilitza com a estratègia política de fragmentació i fa possible un llenguatge intencionat d'oposicions que és essencialment fals: el terme «local» es contraposa a «global» i «nacional» a «internacional» quan, realment, qualsevol local és també global i qualsevol nacional és alhora internacional. Potser l'ús més imprecís del terme «territori» és quan aquest s'oposa al terme «ciutat», llavors el territori és un lloc indeterminat i sense límits, gairebé sobrant i que existeix com a contraposat, indefinit i extern a la ciutat.

Quan parlem de «territori urbanitzat», «urbanitzat» conté tot el significat i «territori» només informa de l'existència d'un límit. Quan diem «Departament de Territori de la Generalitat de Catalunya» el que realment sobreentnem és «el departament que s'encarrega de l'espai definit pels límits polítics que ocupa avui Catalunya», sense més informació, no sabríem de què s'encarrega realment

Vista des del mirador de Puig de la Font Pasquala. Fontanilles, Baix Empordà. Al fons, els Pirineus

aquest departament. Potser per això, en el passat, rebia un nom més ajustat: «política territorial» o «d'ordenació del territori». En conseqüència, el que tractarem en aquest eix és el paisatge d'un territori limitat per l'adjectiu «català» (corresponent als límits polítics de Catalunya), però sense oblidar que els paisatges no es limiten per divisions administratives ni els efectes de les dinàmiques que volem explicar funcionen amb les lògiques i els límits del territori, sinó del paisatge. Quan parlem d'«ordenació del territori» i el que volem ordenar és quelcom més que els seus límits administratius, seria més exacte parlar d'«ordenació del paisatge».

«Si donem al mot "paisatge" una significació complexa, que compregui plans, boscos, aigües, indústries, mineria, agricultura, habitació, trànsit, etc., direm, amb els urbanistes moderns, que la ciutat de demà no ha de ser més que un element del paisatge. Damunt d'aquest paisatge, damunt d'un país, pot haver-hi més d'una gran ciutat. Cada una d'elles no és més que un element del paisatge. Segurament, si dins un territori extens no hi ha més que una gran ciutat, centre d'atracció, no faltaran ciutats importants a certa distància de la principal, endemés de viles i llocs que tenen llur vida pròpia. Cada un d'aquests nuclis és element del país com ho són els rius, les muntanyes i els horts: elements que han de tenir relacions mútues»

Nicolau Maria Rubió i Tudurí, *La qüestió fonamental de l'urbanisme: el país-ciutat*, 1926.

«Paisatge», en canvi, és un terme molt més complex i polièdric; un cop definit un lloc com a «paisatge», aquest no permet superposar-se a d'altres, ja que el paisatge conté l'ADN d'un lloc i el defineix inequívocament. El paisatge, a més, estableix els seus propis límits amb criteris observables i mesurables, ben al contrari de les fronteres discrecionals i subjectives que defineixen els territoris.

L'evolució del terme «paisatge» és realment complexa i reveladora, ja que va incorporant els canvis de percepció de la nostra societat respecte de la forma com ens relacionem amb la natura i l'espai geogràfic que ens acull. El paisatge (segons l'IEC) és «l'aspecte, vista, d'un paratge natural» o «pintura d'un paisatge, d'un indret natural». El simple fet

que la definició contingui el mateix terme que vol definir ja alerta d'una gran dificultat a l'hora de delimitar-ne el significat. De fet, en algun moment, aquesta definició va quedar àmpliament superada: el paisatge ha deixat de ser únicament la vista estàtica d'un espai físic, valorada per la seva bellesa i que es pot descriure a través de la pintura o la fotografia, com si fos una postal. Aquest primer significat pintoresc del paisatge segueix sent vigent i conté connotacions positives que encara acompanyen el terme «paisatge», i el vinculen a la idea de bellesa inherent a la natura.

Però el terme «paisatge» conté molts altres significats: des dels inicis de la civilització, el paisatge i els elements naturals i geogràfics que l'integren han assumit una dimensió simbòlica. Les primeres expressions prereligioses o animistes atorguen als cossos astronòmics o a elements del paisatge propietats màgiques i els assignen caràcter i personalitat a través de la seva mitificació o deificació. Encara avui, muntanyes, rius, pedres, arbres o paisatges complets contenen propietats ancestrals, mitològiques, legendàries, religioses o màgiques arreu del planeta; el Ganges, l'Himàlaia, el mont Fuji, el mont Olimp, etc. A casa nostra, Montserrat n'és un claríssim exemple. De vegades, la imatge icònica del paisatge forma part de l'imaginari col·lectiu, igual que els monuments construïts per l'home: el Pão de Açúcar de Rio, Ayers Rock a Austràlia, etc. Són imatges que s'identifiquen amb una regió o una ciutat. En conseqüència, el paisatge també pot formar part del patrimoni d'un país, si entenem «patrimoni» com una sèrie d'elements naturals o creats per la mà de l'home als quals una societat atorga uns valors positius, lligats a la seva història, la seva cultura o la seva identitat.

Al segle XVIII, algunes ciutats comencen a fer-se prou grans perquè la seva població perdi el referent de la natura en la vida diària. En aquestes mateixes ciutats, les classes més desfavorides com el proletariat són forçades a treballar en jornades maratòniques i gairebé sense dies de descans. Aquests mateixos treballadors, molts d'ells provinents del camp, passaran la immensa majoria de les seves vides en barris extremadament densos i insalubres que han perdut qualsevol contacte amb la natura. Aquells quadres o representacions que representaven una imatge idealitzada de la natura esdevenen llavors souvenirs, records d'imatges nostàlgiques i evocadores d'una realitat

allunyada. Mai abans en la pintura occidental la representació del paisatge havia esdevingut un tema central i només amb la pèrdua de la natura com a referent dels entorns urbans i l'allunyament físic i mental que les grans ciutats imposen neix la idea de paisatge com a idealització, una imatge pictòrica, simplificada i evocadora que en termes artístics s'anomena «pintoresca».

Els éssers humans sempre han modelat la natura per fer-la més habitable, més adaptada a l'escala humana. Aquesta transformació és fruit de la necessitat de subsistència, però també del gaudi. El jardí, en totes les cultures és l'expressió controlada i humanitzada de la natura. Al segle XVIII, quan la ciutat esdevé un organisme autònom i desconnectat, la idealització d'aquesta imatge del paisatge portaria al naixement del paisatgisme a Anglaterra. Es tracta d'un nou art de la jardineria que cerca modificar el paisatge per adaptar-lo a la imatge idealitzada que tenim d'ell mateix i que, igual que la jardineria, construeix una adaptació de la natura en funció d'un constructe intel·lectual i cultural. Capability Brown comença a construir el paisatge segons les normes i la imatge idíl·lica que es representaven als quadres del mateix paisatge i, aquesta nova forma de projectar l'espai lliure adopta el nom de «paisatgisme», i la seva formalització i les seves intencions van més enllà del jardí. També aquesta forma de dissenyar els espais oberts es pot considerar pintoresca: es tracta de projectar i domesticar el paisatge per reconstruir a la realitat la imatge pictòrica i idealitzada que prèviament hem construït d'ell mateix. És la forma en què les ciutats, especialment anglosaxones, abordaran la construcció dels primers parcs urbans: un fragment idealitzat de natura inserit enmig de la densitat urbana.

Els dos termes, país i paisatge, comparteixen la mateixa arrel: el paisatge, com hem vist, és ple de dimensions simbòliques i és definidor de la cultura i forjador de la identitat tant personal com col·lectiva. El paradís, per a cada cultura, no és res més que una imatge idealitzada del seu paisatge: el paradís de l'Islam és un oasi al desert, mentre que el paradís centreeuropeu és un prat assolat. Aquesta imatge es construeix a través de l'art, però també de la paraula, la religió, la filosofia o la literatura. A Catalunya, la construcció cultural del paisatge, en el seu sentit contemporani, comença a prendre forma durant la Renaixença. És llavors quan amb la voluntat de crear un

Joaquim Vayreda: *Estiu* (1877).
Museu Nacional d'Art
de Catalunya (MNAC)

imaginari nacional història, llengua i paisatge apareixen com a pilars de la identitat catalana. Els grans poetes que han sabut capturar el caràcter d'un poble o d'una nació sovint han utilitzat el paisatge com una metàfora de la seva identitat; Verdaguer i Maragall són alguns dels nostres poetes nacionals del paisatge. El paisatge també juga un paper clau en la construcció de la idea de nació, com a dipositori dels valors inalterables del poble. En aquest constructe cultural i moral, la muntanya (equiparada al paisatge, allunyada de la ciutat) és un indret idíl·lic que preserva i embalsama les virtuts, quinta essència de la identitat, i pren una dimensió gairebé mitològica. A l'altre extrem, la plana, la Terra baixa de Guimerà, que és equiparable a la ciutat. La muntanya i els seus habitants representen uns valors que, un cop s'ha construït un imaginari del que és la ciutat, es defineixen com els seus antagonistes: virtut i vici, essència i artifici, honestedat i hipocresia, estoïcisme i banalitat, etc.

El paisatge i com ens hi relacionem és clau en l'estructura social i en com la societat es desplega i ocupa el seu territori. Antropològicament, la unitat bàsica organitzativa de la societat és aquella que necessita cooperar per proveir-se d'aliment, i això està estretament lligat a la fertilitat del seu paisatge. Al mediterrani, la unitat familiar pot tenir cura d'un hort i un corral i això pot ser suficient per subsistir, en conseqüència, cada família pot ser autònoma i tenir cura d'ella mateixa i aquesta és la unitat que estructura la societat. En el cas dels països del nord, en canvi, la duresa del clima i l'escassetat de fruits de la terra obliguen una major quantitat d'individus a cooperar per proveir-se. Sovint, la família no és suficient i és al voltant del clan o la tribu que s'estructuren les decisions que permeten la supervivència. Per força, aquesta condició ancestral ha d'afectar la forma en què cada societat s'organitza, ja que, des de temps immemorials, cada poble, cada societat, s'ha organitzat per modificar el paisatge i treure'n recursos o aliment. Una societat necessita el paisatge per créixer i prosperar, i això segueix sent vàlid avui dia.

El paisatge superposa un conjunt de sistemes en què els elements físics o minerals es barregen amb els biològics (matriu biofísica) i els derivats de l'acció de l'home. Tots aquests sistemes estableixen una sèrie d'intercanvis i cadenes de relació molt complexes que, en conjunt, anomenem «metabolisme». Per als éssers humans, el

paisatge és l'espai físic que els acull, però també és un recurs: de forma directa els proveeix de matèries primeres i, a través de la tecnologia (des de les més bàsiques com l'agricultura o la ramaderia), permet acollir la vida humana. Però el paisatge va molt més enllà del proveïment d'aliment i matèries primeres: acull els assentaments i les infraestructures que fan funcionar la societat i, directament, és un actiu per a l'economia i el desenvolupament regional, per exemple, a través del turisme o el sector agroalimentari. El lligam entre el producte agroalimentari i el paisatge d'on prové a través, per exemple, de les denominacions d'origen, li aporta valor afegit i és garantia de qualitat, de responsabilitat social i mediambiental, localitzen el producte. A més, pot servir de motor de les economies locals i contribueix a la gestió i el manteniment del paisatge. En les actuacions de l'INCASÒL, allà on és possible, la preservació dels valors productius del paisatge es compatibilitza amb la seva capacitat d'acollir noves activitats productives vinculades, per exemple, a les activitats industrials. Tant per al turisme com per a la producció agroalimentària, el bon estat del paisatge, la seva qualitat i les polítiques encaminades a la seva preservació són imprescindibles per al manteniment i sostenibilitat del sector.

En països com el nostre, el paisatge ha estat modificat i antropitzat des de l'antiguitat. De resultes, els indrets naturals (si entenem per naturals aquells on no és possible reconèixer l'efecte transformador de l'home), són pràcticament inexistent. Els paisatges no són estàtics sinó que, en la mateixa adaptació i modificació per l'acció de l'home hi trobem també la seva definició i identitat. El canvi és consubstancial amb la idea de paisatge i, com veurem més endavant, en la seva preservació sempre s'ha de tenir en compte la possibilitat de transformar-lo per acollir noves necessitats. Per això cal establir quins són els seus valors immutables, aquells que, malgrat els canvis, s'han de mantenir constants perquè no perdi la seva identitat.

Avui, l'atenció que una societat dedica als seus paisatges és una forma de mesurar la seva maduresa i el seu caràcter cívic. En les darreres dècades, una sèrie de textos normatius i legislatius han anat reconeixent la rellevància social del paisatge. La UNESCO va ser una de les primeres organitzacions internacionals a reconèixer el valor patrimonial i cultural del paisatge a través de la Convenció per a la

Protecció del Patrimoni Mundial, Cultural i Natural de l'any 1972. En aquest text es definia el patrimoni natural en termes de bellesa, rellevància simbòlica i biodiversitat, i hi afegia el concepte de «paisatge cultural» entès com «el resultat de la interacció en el temps de les persones i el medi natural, l'expressió de la qual és un territori percebut i valorat per les seves qualitats culturals, producte d'un procés i suport de la identitat d'una comunitat». En múltiples textos posteriors, la UNESCO ha anat sofisticant i ampliant aquesta definició i ha inclòs nombrosos paisatges a la llista del Patrimoni Mundial. A Espanya, l'illa d'Eivissa, la serra de Tramuntana, els jardins d'Aranjuez o els olivars de Jaén són paisatges reconeguts com a Patrimoni de la Humanitat.

El Conveni Europeu del Paisatge, adoptat pel Consell d'Europa a Florència l'any 2000, posa les bases de nombrosos textos normatius i legislatius que progressivament han anat incorporant els diferents països i regions de la Unió.

«Constatem que, pel que fa a l'interès general, el paisatge té un paper important en els àmbits cultural, ecològic, mediambiental i social, que constitueix un recurs favorable per a l'activitat econòmica i que si es protegeix, es gestiona i se'n fa una ordenació adequada pot contribuir a la creació de llocs de treball.

«Som conscients que el paisatge contribueix a elaborar les cultures locals i que representa un component fonamental del patrimoni cultural natural d'Europa, alhora que contribueix al benestar dels éssers humans i a consolidar la identitat europea; reconeixem que, a tot arreu, el paisatge és un element important de la qualitat de vida de les poblacions, tant en els mitjans urbans com en els rurals, tant en les zones degradades com en les de més qualitat, tant en els espais singulars com en els quotidians.

«Advertim que l'evolució de les tècniques de producció agrícola, silvícola, industrial i minera, que les pràctiques en matèria d'ordenació del territori, d'urbanisme, de transport, d'infraestructures, de turisme i de lleure i, encara més, que els canvis

econòmics mundials continuen, en molts casos, accelerant la transformació dels paisatges.

«Volem respondre a la voluntat pública de gaudir de paisatges de qualitat i de tenir un paper actiu en la seva transformació.

«Estem convençuts que el paisatge és un element fonamental del benestar individual i social i que protegir-lo, gestionar-lo i planificar-lo impliquen drets i responsabilitats per a tothom»

Preàmbul del Conveni Europeu del Paisatge, Consell d'Europa, 2000.

El mateix any 2000, el Parlament de Catalunya es va adherir als principis i criteris d'aquest conveni com a pas previ a l'aprovació de la Llei catalana de protecció, gestió i ordenació del paisatge de l'any 2005. Una de les conseqüències de l'aprovació de la llei és la creació de l'Observatori del Paisatge de Catalunya i la posterior redacció dels catàlegs de paisatge que veurem en apartats posteriors.

El paisatge també s'ha anat establint com una disciplina acadèmica cada cop més autònoma i així es reconeix en els nous currículums universitaris: fins ara el paisatge s'havia tractat com una disciplina d'especialització en forma de màster o postgrau; actualment ja s'ha establert com a grau públic independent, de quatre anys de durada, impartit conjuntament per les facultats d'Arquitectura i d'Enginyeria Agrònoma. D'aquesta forma, es reconeix la capacitat del paisatge d'establir-se com una matèria científica i tècnica d'abast ampli que pren coneixements i metodologies d'altres disciplines però que també és capaç de crear-ne de pròpies.

El paisatge, com a camp de coneixement, es defineix com una disciplina que estudia la relació entre els territoris, la seva matriu biofísica i l'ús i l'ocupació que fan d'aquests espais les societats humanes. Per tant, per entendre i poder actuar sobre el paisatge és necessari conèixer les condicions prèvies, o de base, de l'espai on es vol actuar: topografia, geologia, hidrologia, règim climàtic i els ecosistemes que l'integren (amb el seu metabolisme), així com les dinàmiques d'ús i explotació que es deriven de les activitats humanes i entendre la complexitat de les interrelacions d'aquest conjunt de sistemes sobre un espai físic. Per fer-ho és necessari aplicar conceptes i metodologies d'anàlisi que provenen de l'ecologia, la biologia, la geologia, l'agronomia, l'economia, la geografia, l'urbanisme, l'antropologia, l'art i la cultura.

Vilassar de Mar. Paisatges Verticals
Foto: Ricard Vaqué. CC-BY-SA 4.0
Arxiu d'imatges de l'Observatori del Paisatge

CATALUNYA: MOSAIC DE PAISATGES I BIODIVERSITAT

Catalunya, amb una extensió de 32.000 km², és la cinquena comunitat autònoma espanyola en extensió, amb una superfície equiparable a Bèlgica o la suma de les illes de Sardenya i Còrsega. Actualment té 7.566.000 habitants i és la segona comunitat autònoma més poblada, només superada per Andalusia. La densitat de població és de 239 habitants per km², molt superior a la mitjana d'Espanya (de només 93 habitants per km²), però molt similar a la d'Alemanya o el Regne Unit. El 43 % de la població (3,2 milions) viu concentrada a l'Àrea Metropolitana de Barcelona, que té una extensió de 636 km² i una de les densitats de població més altes d'Europa, propera als 5.100 habitants/km². La població de l'Àrea Metropolitana de Barcelona és comparable a les conurbacions de Manchester, Viena, Lisboa o Brussel·les.

Catalunya se situa a la conca mediterrània que, a cavall de tres continents, configura un anell sinuós que envolta el mar Mediterrani. La mar suavitza el clima de tota la conca, que és fèrtil malgrat l'escassetat d'aigua. El clima benigne i el mar, com a espai de confluència i intercanvi, han afavorit l'assentament, el creixement i la mort de cultures i imperis al llarg dels segles. Les terres de la conca mediterrània, tant al sud com al nord, són l'escenari on

ha nascut la civilització occidental i, malgrat les diferents cultures que la configuren, es poden reconèixer trets comuns entre els diferents pobles que l'habiten: un cert gust per la vida a l'aire lliure, a les places i els carrers, els quals esdevenen escenaris on els humans intercanvien mercaderies i paraules i on es dona forma a la convivència. La polis, la ciutat, és el lloc on aquesta civilitat cristal·litza i la mediterrània és també bressol d'una cultura urbana i democràtica que defineix la nostra civilització. Però el mediterrani també és un territori densament poblat, amb un equilibri molt fràgil i sotmès a fortes pressions: molt sensible a les sequeres, els incendis forestals, els règims torrencials de pluja i els temporals marítims. Tot això es veurà agreujat pel canvi climàtic que afecta ja el delicat equilibri dels nostres paisatges i, en conseqüència, el nostre estil de vida.

Catalunya és un país de muntanyes. Un alt percentatge del territori té un pendent de més del 20 %; en aquests espais els assentaments humans i els cultius queden molt limitats. Les diferents unitats de relleu limiten una sèrie de planes costaneres o interiors on la pressió sobre el sòl és molt gran i on es concentren la majoria d'activitats. La línia costanera que a Catalunya s'estén al llarg de 700

La Serra del Cadí. Foto: Rafael López-Monné
Arxiu d'imatges de l'Observatori del Paisatge

quilòmetres i és un espai de gran valor paisatgístic, però també és el lloc on s'ha concentrat la major part de la població. La seva ocupació es va veure dramàticament augmentada quan, a més d'acollir la població estable, el turisme massiu demanda fer espai per a una població estacional que troba en la platja i la costa el seu principal atractiu. De resultes, la costa catalana presenta una forta densitat lineal de població: la franja costanera-terrestre (de 100 metres de profunditat) es troba fortament urbanitzada, en nuclis de població compactes (pobles i ciutats) i ocupació difusa (de cases unifamiliars, hotels o càmpings). Aquesta ocupació arriba als 340 quilòmetres lineals, cosa que representa el 59 % de tota la costa. Si no es compta la longitud del delta de l'Ebre, des de Sant Carles de la Ràpita fins a l'Ampolla (112 quilòmetres), i la del cap de Creus, des de la cala Montjoi de Roses fins a la cala de Tamariu al Port de la Selva (50 quilòmetres), la proporció de costa urbanitzada és del 81 %. Per últim, més de 40 quilòmetres estan ocupats per infraestructures portuàries. En aquests espais les infraestructures (circulació, consum d'aigua i sanejament, electricitat o fins i tot serveis sanitaris o cossos de seguretat) s'han de dimensionar per als pics màxims d'ocupació, la qual cosa complica molt la gestió urbana i territorial.

Els territoris de Catalunya que poden ser considerats àrees de muntanya estan definits en la Llei 2/1983, d'alta muntanya. Aquest text normatiu defineix el que són les àrees de muntanya i les divideix entre comarques de muntanya i zones de muntanya. El conjunt d'aquests àmbits representa el 46 % de la superfície total de Catalunya i el seu pes demogràfic és inferior al 5 % de la població. D'acord amb la Llei d'alta muntanya, són comarques de muntanya: l'Alta Ribagorça, l'Alt Urgell, el Berguedà, la Cerdanya, la Garrotxa, el Pallars Jussà, el Pallars Sobirà, el Ripollès, el Solsonès i la Vall d'Aran. Aquests territoris es caracteritzen per tenir una altitud, un terreny pendent i un clima clarament limitadors de les activitats econòmiques. Les comarques de muntanya, d'altra banda, disposen de recursos que són escassos a la resta del territori de Catalunya, especialment aigua, neu, pastures, boscos i espais naturals. Per últim, aquestes comarques es caracteritzen per tenir una baixa densitat de població en relació amb el valor mitjà de Catalunya i, per tant, el funcionament dels serveis públics difereix clarament de les zones planes i amb alta densitat de població, on són,

per definició, més eficients.

Les comarques de muntanya ocupen 9.560 km² i agrupen un total de 163 municipis, però són més les àrees que sense ser considerades d'alta muntanya presenten un relleu que les fa poc aptes per als grans assentaments. Aquests territoris, que van més enllà dels territoris pirinencs i prepirinencs, presenten característiques orogràfiques, climàtiques, demogràfiques, socials i econòmiques similars a les de les comarques de muntanya. En aquest sentit, la Llei d'alta muntanya considera zones de muntanya aquells territoris configurats per un o més termes municipals que reuneixen alguna de les condicions següents: tenir situat, com a mínim, el 65 % de la seva superfície municipal en cotes superiors a 800 metres; o bé tenir un pendent mitjà superior al 20 % i el 60 % de la superfície municipal a cotes superiors a 700 metres. Actualment hi ha 137 municipis que han estat declarats zones de muntanya, 124 dels quals estan agrupats en cinc àrees: Montseny-Guilleries-Lluçanès, Prades-Montsant, Altiplans Centrals, Ports de Beseit i Montsec. Els tretze municipis restants no formen part d'una zona de muntanya agregada, ja que no tenen continuïtat territorial, i són els anomenats «municipis aïllats». Paradoxalment, la definició de la llei de les zones de muntanya fa que algun d'aquests municipis aïllats estigui situat a la línia costanera de la Costa Brava central. En conjunt, les zones de muntanya representen el 16 % de la superfície total del país i l'any 2011 aplegaven l'1,7 % de la població de Catalunya.

Malgrat la forta pressió humana concentrada, com hem vist, a les zones planes, aquesta varietat orogràfica i geogràfica fa que Catalunya sigui un mosaic de paisatges d'extraordinària diversitat, un mostrari dels paisatges europeus en miniatura. Des dels típics paisatges mediterranis a les altes muntanyes, des de les fèrtils planes prelitorals als paisatges de secà, des dels aiguamolls i deltes als boscos frondosos, etc. Però aquest mosaic sobreviu en un precari equilibri, sotmès a una forta pressió i amb múltiples amenaces com el canvi climàtic. Aquesta diversitat, que és la nostra gran riquesa, pot anar desapareixent en els pròxims anys.

Unit al paisatge, Catalunya acull un tresor de biodiversitat del qual a vegades no som prou conscients: amb només

un 0,7% de la superfície de la Unió Europea, conté el 17% de les espècies protegides i el 42% dels hàbitats representats en el conjunt dels territoris de la Unió. Catalunya, per exemple, té cinc cops més biodiversitat que Alemanya, amb 600 hàbitats diferenciats, 2.200.000 espècies vegetals i algues, 1.100.000 espècies animals i insectes i 125.000 líquens i fongs. Malgrat els intensos processos de transformació derivats de l'activitat agrícola, ramadera i industrial i amb una densitat de població considerable que ha fet créixer la taca urbanitzada de forma exponencial els darrers dos-cents anys, el nostre patrimoni natural encara és extraordinari. Catalunya també pertany a la regió europea amb un percentatge més gran d'espècies amenaçades: hi ha 259 espècies de fauna que es consideren amenaçades, de les quals 175 es troben en situació vulnerable i 84 en perill d'extinció. Són dotze les espècies considerades extintes com a reproductores en les darreres dècades. Pel que fa a la flora, hi ha 325 tàxons de flora en situació d'amenaça, incloent-hi plantes vasculares, briòfits, líquens i fongs.

Fa molts anys que els catalans som conscients d'aquest extraordinari patrimoni natural i paisatgístic i l'atenció social i l'apreciació del paisatge com a patrimoni col·lectiu té una llarga tradició al nostre país. La societat civil catalana ha exigint, en diversos moments de la història, que el paisatge sigui reconegut i protegit com a aspecte clau del nostre patrimoni i la nostra identitat. A través dels esforços de diverses generacions, en el moment actual, el paisatge la seva valoració i protecció no admet discussió en l'àmbit social o polític.

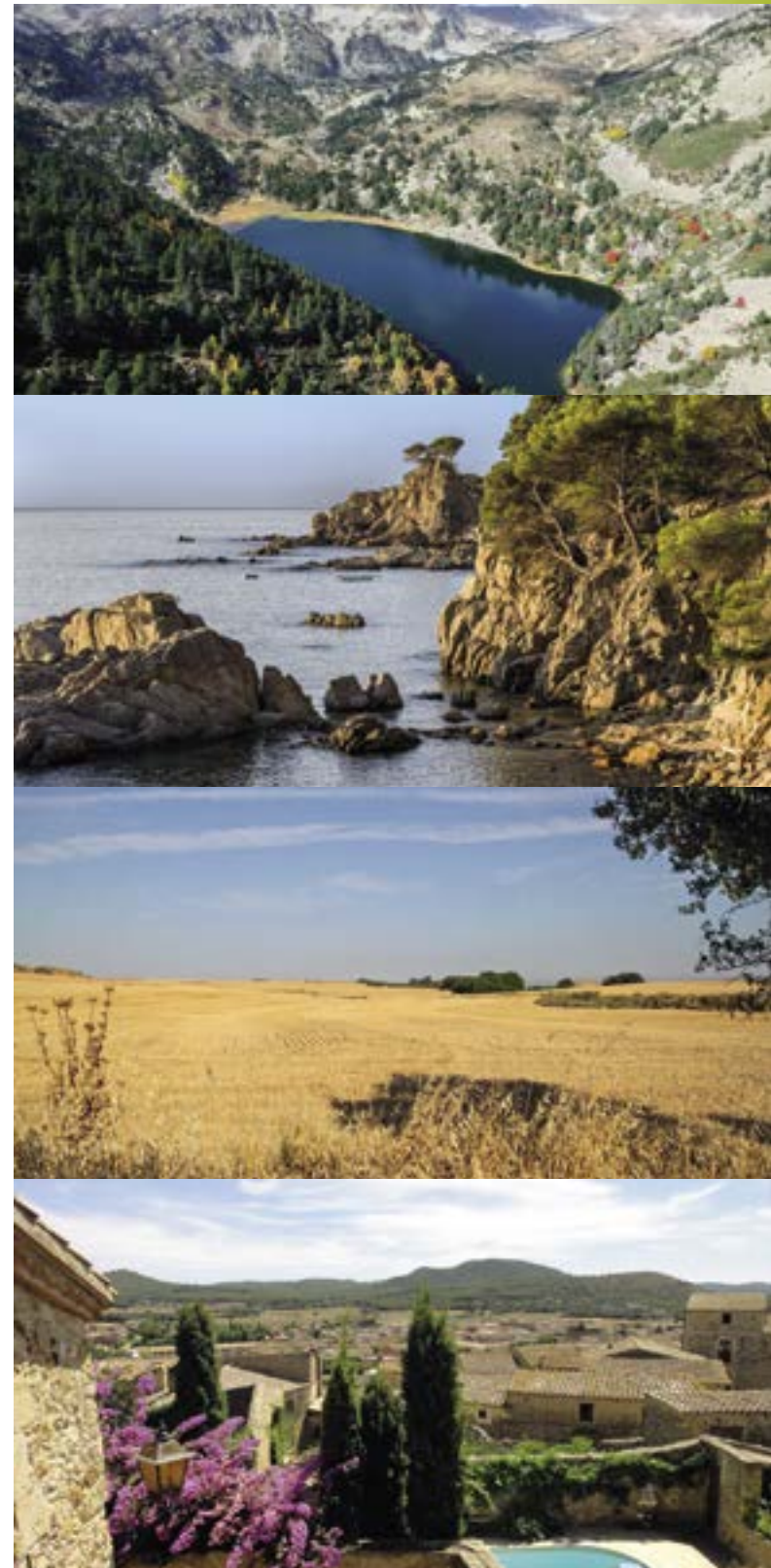
Sens dubte, el gran salt qualitatiu en la valoració del paisatge al nostre país arriba amb l'adhesió, per part del Parlament de Catalunya, a la Convenció del Paisatge del Consell d'Europa, que marca una fita a l'hora d'establir les bases d'una nova cultura i sensibilitat vers el paisatge. La convenció afirma amb rotunditat que tot el territori és paisatge i que tota la ciutadania té dret a gaudir d'un paisatge bell, net i ordenat. L'Observatori del Paisatge de Catalunya neix amb aquest objectiu: interpretar, desxifrar, descriure i narrar els paisatges; tant els naturals com els agrícoles, industrials, urbans i periurbans, i entendre'ls en la seva formació i evolució, observant els seus amplis valors històrics, estètics, espirituals, socials o artístics.

L'Observatori del Paisatge, amb seu a Olot, va ser concebut com un centre de pensament i acció entorn del concepte de paisatge. Catalunya es va dotar llavors d'una institució que ens ha permès situar-nos en el camp de l'anàlisi i el pensament al voltant de la noció contemporània del paisatge. Avui, l'Observatori és un ens de referència en la investigació científica i tècnica i el seu prestigi transcendeix les nostres fronteres, tal com ho demostra la seva creixent presència internacional i l'assessorament que duu a terme a països com ara Suècia o Argentina. La seva activitat engloba una intensa tasca de divulgació, docència i estudi amb una estreta relació amb el món universitari i una extensa activitat editorial. L'Observatori és referència a l'hora d'establir metodologies i criteris d'anàlisi en relació amb el paisatge i aquesta expertesa, òbviament, es posa al servei de l'estudi, l'avaluació i el coneixement dels paisatges catalans. Això ens ha permès gaudir d'instruments innovadors que posen, no només l'Observatori, sinó el conjunt del país, a l'avantguarda mundial en matèria del coneixement, la comprensió i el diagnòstic dels seus paisatges.

L'aplicació de tot aquest coneixement metodològic i capacitat d'anàlisi damunt el territori català s'ha materialitzat en la redacció dels catàlegs de paisatge de Catalunya (en total set, un per cada àmbit territorial); un instrument inestimable que permetrà, a banda d'aprofundir en el coneixement del país, incloure criteris paisatgístics a l'ordenació territorial.

L'elaboració dels catàlegs de paisatge ha permès obtenir, per primera vegada, el mapa de paisatges de Catalunya, un mapa fins ara inexistent. Amb 134 paisatges, el mapa evidencia que Catalunya, per diversitat i riquesa, és un veritable mosaic de paisatges. Aquest fet converteix el paisatge en un patrimoni de primer ordre a casa nostra,

Imatges d'algunes de les unitats de paisatge:
Cims i estanys d'Aiguestortes i estany de Sant Maurici. Costa Brava.
L'Ardenya Cadiretes. Delta de l'Ebre.
Plana d'Urgell. Vall Cerdana.
Les Gavarres. Pla de Barcelona

només països com el Regne Unit i França i algunes regions europees com Valònia disposen d'un mapa de paisatges semblant.

El mapa defineix les 134 unitats de paisatge com a àrees amb un mateix caràcter paisatgístic que venen definides per un conjunt d'elements que els confereixen una idiosincràsia diferenciada de la resta del territori. El mapa engloba tot el territori català i, per tant, no s'ha fet atenent criteris qualitius. Les unitats de paisatge no comporten necessàriament accions de conservació, només encaminades a la seva preservació: el nostre país és un territori absolutament marcat i modificat per l'acció de l'home, que l'ha construït i modelat al llarg dels segles i ha de seguir fent-ho en el futur. La noció contemporània de paisatge inclou també el canvi i l'adaptació com a valors. Defensar el caràcter d'un territori no exclou que aquest paisatge pugui evolucionar; ben al contrari, ens permetrà actuar i intervenir sobre el territori de forma que la seva identitat quedi reforçada identificant quins són aquells valors que li confereixen caràcter sense excloure que el canvi en pot afegir de nous. Amb el mapa de paisatges s'afegeix una nova capa d'informació o de lectura territorial que imprimirà qualitat i innovació al nostre planejament urbanístic. Més enllà d'això, el mapa pot ser una eina de dinamització econòmica i pot incentivar iniciatives supramunicipals encaminades a reivindicar un determinat paisatge, valorar els seus productes o constituir-se en marca turística. La creació del Consorci dels Aspres de l'Empordà, per exemple, pren la unitat de paisatge dels Aspres com a àmbit bàsic de la seva actuació

i els seus valors com a programa de dinamització local.

«L'enfocament multidimensional del paisatge es tradueix en la multiplicitat de valors que el caracteritzen. Els catàlegs parteixen de l'existència de diversos valors o tipus de valors del paisatge (ecològics, històrics, culturals, estètics, simbòlics), atribuïts pels agents que hi intervenen i per la població que en gaudeix. Tot paisatge pot tenir, a més, un "valor d'existència", atribuït per la població només per la seva pròpia raó de saber que existeix, tot i no relacionar-s'hi per cap ús ni present ni futur. Mostra una relació ètica amb el paisatge i sorgeix per la "defensa dels drets dels éssers vius", o per la simpatia a determinats elements que el formen, com animals en perill d'extinció o ecosistemes fràgils, i no necessàriament per l'interès per mantenir intacte un recurs per a les generacions futures ("valor de llegat")»

Observatori del Paisatge de Catalunya, Criteris per a la confecció dels catàlegs de paisatge.

El mapa de paisatges de Catalunya és també una poderosa eina pedagògica perquè la societat catalana prengui consciència dels paisatges on viu, de la importància dels seus valors naturals, culturals, socials, productius, simbòlics i identitaris, i també de la seva singularitat i dels seus riscos. El mapa ens familiaritzarà amb termes que fins ara només eren coneguts en un àmbit local i proper, com els Terraprimers, la Terreta, lo Pas de Barrufemes o els Xaragalls del Vallès, etc. En definitiva, ens ha de portar a conèixer i comprendre millor el nostre país i reforçar el sentiment de pertinença alhora que ens obre els ulls a la seva extraordinària diversitat.

La nova legislació urbanística, en preparació a Catalunya, atorga al paisatge un paper fonamental i, com veurem en propers apartats, l'escala del paisatge esdevindrà clau perquè s'integrin i es facin definitivament compatibles les lògiques que regulen els espais urbans amb la resta de funcions i infraestructures que ocupen el país. Per fer-ho,

el gran canvi rau en la concepció i la definició normativa dels espais oberts.

«La nova mirada sobre el territori que sorgeix a partir d'aquesta nova planificació territorial que, finalment, després de cent anys, hem arribat a poder i saber formular sense les limitacions, mancances, contradiccions i falta de convicció de dècades anteriors, obre pas a una nova manera de fer i d'entendre l'ordenació urbana i territorial. Dona lloc a la superació de la interpretació del territori de forma essencialment unidireccional a partir del fet urbà, i a entendre la interacció contínua entre ciutat i territori com a nou paradigma conceptual. [...]

Agustí Serra, Ciutat, territori. Territori, ciutat, 2016.

«La construcció del model, de la matriu del territori i els elements estratègics que la formen haurà d'impregnar les previsions i les propostes del planejament urbà de les ciutats. I alhora, els processos de transformació de les ciutats definiran les pulsions que haurà d'anar incorporant el planejament territorial.

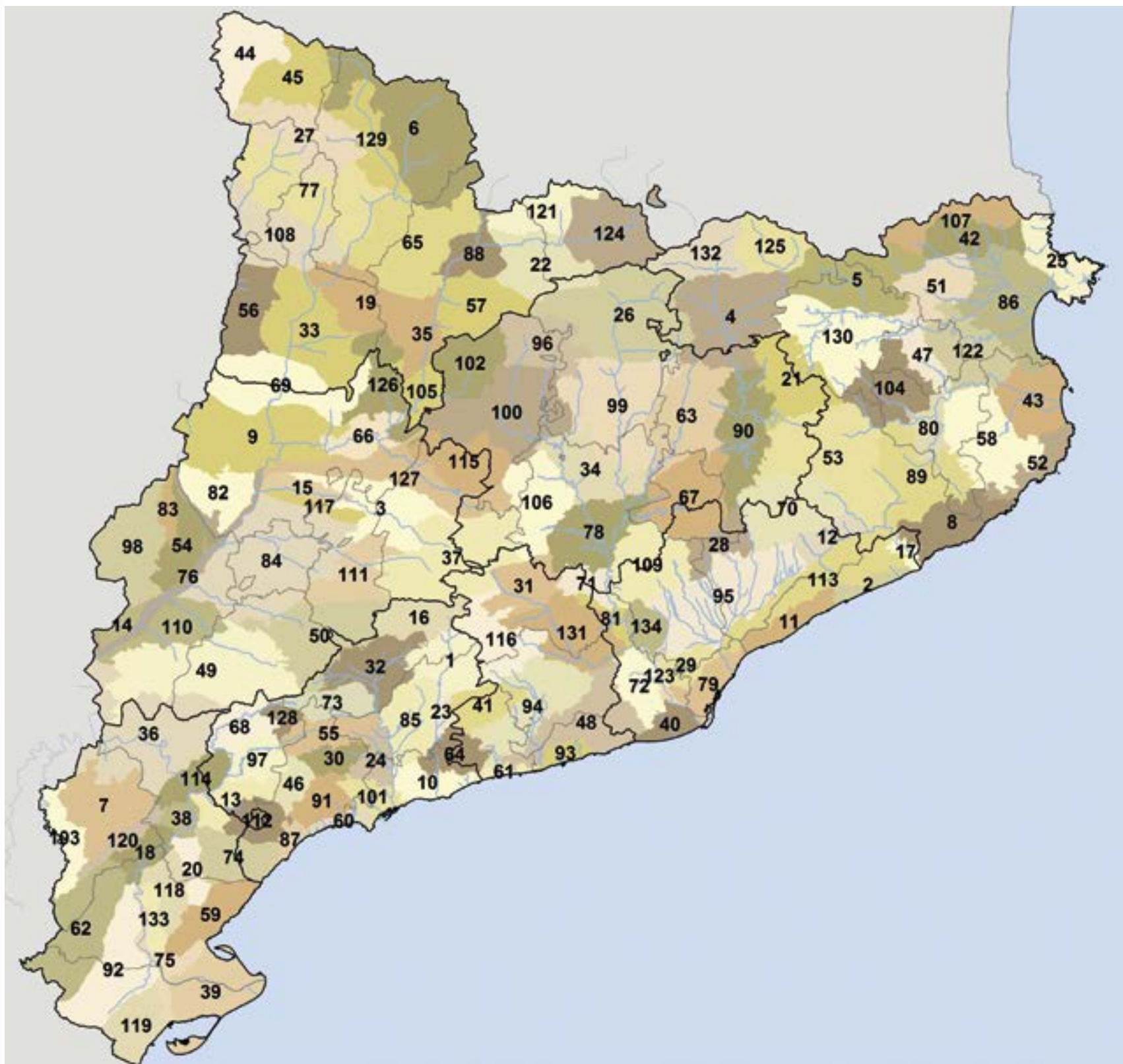
«Aquesta nova manera d'entendre i de gestionar els processos territorials i urbans comporta un trencament de la dicotomia tradicional entre planejament urbà i planificació territorial, i implica una nova i més gran interrelació entre ambdós.

«La superació de les dues mirades fins ara excessivament diferenciades i especialitzades, amb una predominança quasi exclusiva del que és local sobre el que és territorial, comporta la necessitat de disposar d'un nou instrumental disciplinari però també normatiu»

1. Alt Gaià
2. Alt Maresme
3. Alt Sió
4. Alt Ter
5. Alta Garrotxa
6. Altes Nogueres
7. Altiplà de la Terra Alta
8. Ardenya – Cadiretes
9. Aspres de la Noguera
10. Baix Gaià
11. Baix Maresme
12. Baix Montseny
13. Baix Priorat

14. Baix Segrià
15. Baix Sió
16. Baixa Segarra
17. Baixa Tordera
18. Barrufemes
19. Boumort – Collegats
20. Burgans
21. Cabrerès – Puigsacalm
22. Cadí
23. Camps de Santes Creus
24. Camps del Francolí
25. Cap de Creus
26. Capçaleres del Llobregat
27. Cims i Estanys d'Aiguestortes i St. Maurici
28. Cingles de Bertí i Gallifa
29. Collserola
30. Conca d'Alforja - Vilaplana
31. Conca d'Odena
32. Conca de Poblet
33. Conca de Tremp
34. Conca salina
35. Congost del Segre
36. Costers de l'Ebre
37. Costers de la Segarra
38. Cubeta de Móra
39. Delta de l'Ebre
40. Delta del Llobregat
41. El Montmell
42. Els Aspres
43. Empordanet - Baix Ter
44. Era Baisha Vall d'Aran
45. Era Nauta Vall d'Aran
46. Escornalbou - Puigcerver
47. Estany de Banyoles
48. Garraf
49. Garrigues Altes
50. Garrigues Baixes i vall del Corb
51. Garrotxa d'Empordà
52. Costa Brava
53. Guillerries
54. Horta de Pinyana
55. La Mussara
56. La Terreta
57. La Vansa
58. Les Gavarres
59. Litoral del Baix Ebre
60. Litoral del Camp
61. Litoral del Penedès
62. Els Ports
63. El Lluçanès
64. Massís de Bonastre
65. Massís de l'Orrí - Valls de Castellbò i d'Aguilar
66. Mig Segre
67. El Moianès
68. Montsant
69. Montsec
70. Montseny
71. Montserrat
72. Muntanyes de l'Ordal
73. Muntanyes de Prades
74. Muntanyes de Tivissa - Vandellòs

75. Paisatge fluvial de l'Ebre
76. Paisatge fluvial del Segre
77. Pastures de l'Alt Pirineu
78. Pla de Bages
79. Pla de Barcelona
80. Pla de Girona
81. Pla de Montserrat
82. Plana d'Algèri - Balaguer
83. Plana d'Almenar i Alguaire
84. Plana d'Urgell
85. Plana de l'Alt Camp
86. Plana de l'Empordà
87. Plana de l'Hospitalet de l'Infant
88. Plana de l'Urgellet
89. Plana de la Selva
90. Plana de Vic
91. Plana del Baix Camp
92. Plana del Baix Ebre - Montsià
93. Plana del Garraf
94. Plana del Penedès
95. Plana del Vallès
96. Port del Compte - Vall de Lord
97. Priorat històric
98. Regadius del Canal d'Aragó i Catalunya
99. Replans del Berguedà
100. Replans del Solsonès
101. Reus - Tarragona
102. Ribera Salada
103. Riberes de l'Algars
104. Rocacorba
105. Rodalía d'Oliana
106. Rubió - Castellallat - Pinós
107. Salines - l'Albera
108. Sant Gervàs - Montcortès
109. Sant Llorenç del Munt i l'Obac - El Cairat
110. Secans d'Utxesa
111. Secans de Bellanes i d'Ondara
112. Serra de Llaberia
113. Serra de Marina
114. Serra del Tormo
115. Serrats de Sanaüja i Llanera
116. Serra d'Ancosa
117. Serres de Bellmunt i Almenara
118. Serra de Cardó - Boix
119. Serres de Montsià - Godall
120. Serra de Pàndols - Cavalls
121. Solana del Baridà
122. Terraprims
123. Vall Baixa del Llobregat
124. Vall Cerdana
125. Vall de Camprodon
126. Vall de Rialb
127. Vall del Llobregós
128. Vall del Silenci
129. Valls d'Àneu
130. Valls d'Olot
131. Valls de l'Anoia
132. Valls del Freser
133. Vessants de Tivenys - Coll de l'Alba
134. Xaragalls del Vallès

VALORAR, GESTIONAR I PROJECTAR ELS ESPAIS OBERTS

L'estat del patrimoni natural i paisatgístic d'un territori, el respecte a aquest i la seva manera de gestionar-lo és una part inseparable de la identitat, el caràcter i la cultura d'un país. És una carta de presentació a l'exterior, una font d'oportunitats per a la seva ciutadania i un element central de l'estat del benestar. Juntament amb el dret a l'habitatge i el dret a la ciutat, el dret al paisatge, al seu accés, gaudi i qualitat formen la tríada de drets socials directament relacionats amb l'hàbitat.

El paisatge és avui una font indiscutible de riquesa i desenvolupament regional. Moltes de les activitats lúdiques i econòmiques tenen lloc fora d'edificis i dels entorns estrictament urbans. La pandèmia no ha fet res més que augmentar la voluntat de la ciutadania de cercar el contacte habitual i proper amb la natura. A l'Eix 1 es parlava de la demanda de recuperar, dins de pobles i ciutats, nous espais i noves formes de natura, a banda de la ineludible necessitat de millorar-ne la qualitat mediambiental. Per assolir aquests objectius, cal avançar en la integració dels espais urbans amb els espais oberts que els envolten, especialment a les zones d'alta pressió urbanitzadora, i ordenar-los de forma que acullin els nous requeriments socials: usos vinculats a l'esport o l'oci, etc. A més, cal

regular, ordenar i gestionar totes les activitats que, en un context d'impuls de l'economia verda i la transició energètica, cal desplegar als espais oberts: producció d'energia neta o agrícola de proximitat o espais per al foment de la biodiversitat, etc. Són nombroses les iniciatives empresarials que aprofiten els recursos paisatgístics en àmbits com els productes agroalimentaris, l'ecoturisme, els serveis d'informació ambiental, la interpretació i l'educació, la restauració del patrimoni natural i cultural, les activitats relacionades amb l'oci, l'esport o l'aventura, l'observació de la fauna, les activitats turístiques i gastronòmiques, etc. Tot això i molt més ha de trobar el seu encaix als espais oberts del nostre país.

Set de cada deu hectàrees a Catalunya acullen usos vinculats a l'activitat humana. Tenint en compte que les planes són limitades, l'espai buit en aquests espais acull una gran varietat d'activitats. La despoblació i l'abandonament de la Catalunya interior es concentra només als espais muntanyosos i les planes interiors, mentre que a les planes litorals i centrals l'espai buit és més una oportunitat que un problema. El repte és mantenir-los lliures d'urbanització a través d'una correcta ordenació dels seus usos amb el mínim impacte i la màxima racionalitat. Però això, la

Vista aèria del parc natural
dels Aiguamolls de l'Empordà
i desembocadura del Fluvià
a Sant Pere Pescador

protecció dels espais oberts ha de ser progressiva i coherent amb els seus valors naturals: Catalunya té un 32 % del seu territori amb algun grau de protecció mediambiental repartit entre els parcs naturals, la xarxa Natura 2000 i els espais d'especial protecció per a les aus. Fora d'aquests espais, la protecció de la natura i el paisatge ha de ser compatible amb l'acolliment de noves activitats humanes i l'INCASÒL està compromès amb ambdues visions.

En la gestió dels espais protegits i de gran valor ecològic, l'INCASÒL hi juga un paper destacat però poc conegut. L'Institut és propietari i gestiona directament finques que es troben dins d'espais amb la màxima protecció mediambiental. A banda d'altres tasques més conegudes de l'Institut (com les que tenen a veure amb la promoció de sòl), també es vetlla per la cura i la gestió diària dels espais oberts i protegits. Per això, a l'INCASÒL, els arquitectes, enginyers i urbanistes treballen juntament amb els ambientòlegs, ecòlegs, agrònoms i biòlegs. De vegades, gestionar aquests espais planteja reptes de gran complexitat pel que fa a la seva sostenibilitat mediambiental (però també econòmica i social) que imposen assajar solucions innovadores i imaginatives per part dels professionals que treballen a l'Institut.

RAÓ 28 – GESTIONEM PARCS NATURALS INTRODUINT PROJECTES QUE AJUDIN A PRESERVAR ELS SEUS VALORS

Els parcs naturals i espais protegits a Catalunya naixien amb la voluntat de protegir la natura i la biodiversitat, però avui tenen una creixent importància socioeconòmica i de cohesió territorial. La xarxa d'espais naturals protegits de Catalunya consta de 165 espais d'especial valor ecològic protegits pel Pla d'espais d'interès natural (PEIN), amb una superfície equivalent al 30 % del territori català. Dins d'aquests espais, n'hi ha que tenen un nivell de protecció superior: els parcs nacionals, els parcs natu-

rals, els paratges naturals d'interès nacional i les reserves naturals; en total, una vintena d'espais. El seu valor social és indubtable: tenint en compte només els ingressos de les activitats del sector serveis als parcs naturals catalans, aquests representen 181,5 milions d'euros anuals, uns ingressos equivalents al 5 % dels ingressos generats pel conjunt del patrimoni cultural català. L'aportació, en forma de valor afegit brut, dels espais naturals catalans és d'uns 159 milions d'euros, la qual cosa representa l'1,26 % del valor afegit brut del turisme a Catalunya. Pel que fa al nombre de llocs de treball generats, a conseqüència de les activitats del sector serveis associades a l'existència dels diferents espais protegits, ascendeixen a gairebé 4.000, dels quals 1.500 són de caràcter directe. Si a això li sumem els llocs de treball directament implicats en la gestió d'aquests espais i les activitats agrícoles que s'hi duen a terme, el nombre total de llocs de treball vinculats ascendeix a 5.200. En aquest context, cal destacar que per cada euro invertit en la gestió dels espais naturals, es generen 8,8 euros en forma de valor afegit brut en les activitats econòmiques associades a aquests (sense incloure els béns i serveis que proporcionen aquests espais); i tot això limitant-nos només als espais naturals protegits, sense tenir en compte que molts paisatges que no estan directament protegits tenen un alt valor productiu i prestigi social.

Per seguir apuntant la importància socioeconòmica dels espais oberts a Catalunya i, a tall d'exemple, els establiments de turisme rural a Catalunya van registrar, l'any 2015, 268.500 viatgers i 453.600 pernотacions; l'any 2018 ja eren 503.000 viatgers i 1.260.000 pernотacions. Només d'agost del 2015 al mateix mes de l'any posterior van créixer un 372 % les reserves per a activitats d'esports d'aventura a Catalunya. La producció agroalimentària ecològica ha crescut, en la darrera dècada, un 10 % cada any i és ja un motor fonamental de regeneració de territoris i de manteniment dels nostres paisatges.

És obvi que els espais oberts (fora de pobles i ciutats) tenen un paper social i econòmic clau, i no cal dir que també són fonamentals per a l'estat del medi ambient. En conseqüència, no deixa de ser una contradicció que sovint ens hàgim referit a ells com a espais «buits» i que la legislació urbanística els defineixi emprant una negació: els espais oberts són els espais *no urbanitzables*. Tal com els entenem avui, en coherència amb la seva rellevància

social, mediambiental i econòmica, aquesta forma de definir-los ja no és acceptable.

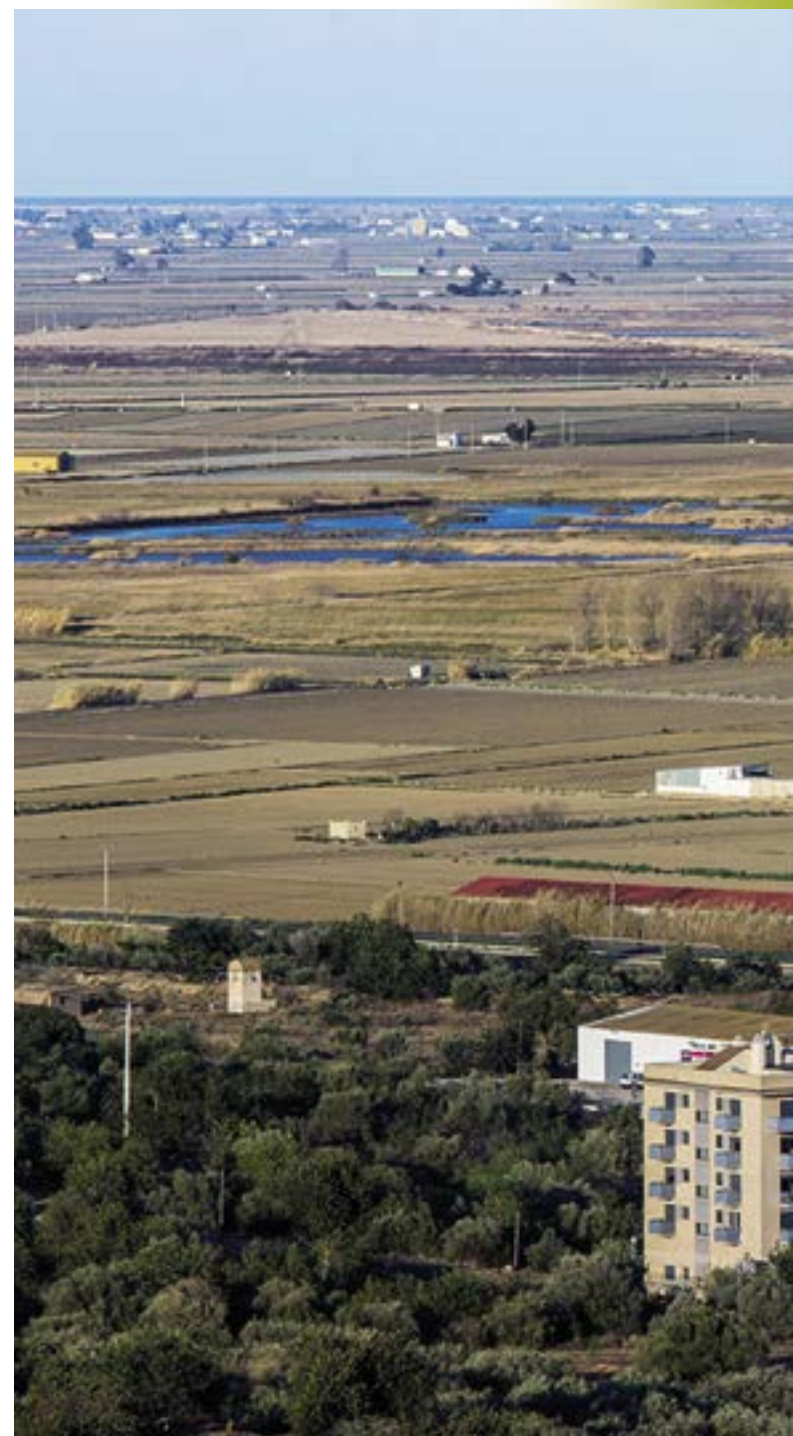
Contràriament al que succeïa durant els primers anys d'existència de l'INCASÒL (abans que la nova Generalitat establís un marc normatiu propi), ara la legislació és molt restrictiva pel que fa als espais oberts i estableix nombrosos mecanismes de control sobre les actuacions que s'hi poden dur a terme. Aquesta legislació va ser estrictament necessària en un moment en què el respecte al medi ambient i el paisatge i la seva valoració social no es donaven per descomptats. En els primers anys de l'INCASÒL, la pressió sobre el sòl no urbanitzable a les zones planes i costaneres era molt gran; en certa manera ho segueix sent avui, però projectes de la magnitud de les marines d'Empuriabrava o Santa Margarida (a Roses), en ple espai natural dels Aiguamolls, serien socialment inacceptables. A l'Eix 1 s'explicava com algunes de les primeres decisions de l'Institut, en relació per exemple amb l'espai rural de Gallecs, marcaven un punt d'inflexió en la prioritització del valor del paisatge i la natura enfront de l'imparable creixement urbà que caracteritzava els darrers anys del franquisme. Aquesta tasca de protecció dels espais de la natura contra la pressió urbanitzadora duta a terme per l'INCASÒL s'ha sostingut al llarg dels anys: fins i tot en les darreres dècades han aparegut projectes que, aprofitant fissures normatives, proposaven actuacions que no reconeixien el valor d'espais que són clau per al correcte funcionament dels ecosistemes i la preservació dels paisatges.

RAÓ 29 – VETLLEM PER PROTEGIR, MILLORAR I AMPLIAR ELS ESPAIS NATURALS

La legislació urbanística a Catalunya estableix el règim d'usos del sòl no urbanitzable i determina quines obres i usos concrets s'han de tramitar davant les comissions d'ordenació del territori abans d'obtenir la llicència municipal. Un mecanisme de control pensat per establir més control sobre les activitats i actuacions que es donen als espais oberts fora de pobles i ciutats. Només durant el 2015, el nombre total de convenis adoptats que autoritzaven activitats i actuacions en sòl no urbanitzable va ser 1.045. El 2016 ja n'eren 1.286 (un increment del 23%). Aquest repunt anual havia estat sostingut en la darrera dècada i comença a moderar-se a partir de l'any 2018; malgrat tot, la tendència és clarament d'augmentar el nombre d'activitats que acumulen els anomenats «sòls no urbanitzables».

Si assumim que el respecte al medi ambient i al paisatge està plenament assumit socialment i que la pressió social i el canvi de sensibilitat cap a aquests espais és una garantia de la seva preservació, l'opinió que es va generalitzant entre els especialistes és que ha arribat el moment d'emprendre modificacions legislatives que flexibilitzin els usos socials permesos als espais oberts que permetin el seu canvi i evolució i, alhora, protegeixin els seus valors. Amb aquesta nova visió, el conjunt dels espais oberts ha de passar a ocupar un espai central i protagonista de la planificació i la gestió del territori.

«La legislació actual és molt restrictiva pel que fa als usos admesos en el sòl no urbanitzable, però això no garanteix ni una protecció de la legalitat ni una gestió del territori suficients. Ens calen programes de gestió associats al planejament, instruments que permetin l'expropiació de l'ús del

El parc natural del Delta de l'Ebre des de Sant Carles de la Ràpita. Foto: Jordi Salinas CC BY-NC-SA 4.0
Arxiu d'imatges de l'Observatori del Paisatge

sòl en finques subexplotades com s'esdevé en altres països i, segurament, atrevir-nos a admetre usos no agraris vinculats al reciclatge i millora del parc edificat existent i a la gestió de les finques per posar l'economia al servei del territori. En tot cas, podem aprofundir en els criteris per tal de concentrar les transformacions, prioritzar el reciclatge d'edificacions per davant de la nova construcció o garantir el desmantellament de les instal·lacions quan cessi l'activitat.

»La intervenció administrativa en aquest sòl és gairebé sempre reactiva, en resposta a un promotor i absolutament vinculada a l'estructura de la propietat. Potser podríem fer un ús més complet de la figura de la concentració parcel·lària per definir més el projecte territorial.

»El planejament segueix sent poc proactiu pel que fa al sòl no urbanitzable i aquest segueix sent massa residual. El planejament d'avui és bàsicament descriptiu, conjuntural, poc definidor de les prioritats i molt poc projectual. I encara tenim pendent una reflexió profunda sobre quins han de ser realment els actius territorials i els valors d'atenció preferent, tenint en compte que el futur no ens el juguem tant a les muntanyes i als boscos com en l'espai agrícola productiu. Ens manquen mapes de valors i revisar l'ús que fem de les claus urbanístiques»

L'ordenació territorial i urbanística: cap a una nova llei, Agustí Serra, 2015.

Aquesta flexibilització no ha de significar l'ocupació descontrolada dels espais oberts ni la seva urbanització generalitzada, ben al contrari: es tracta de reconèixer, en primer lloc, el seu important paper econòmic, social i mediambiental i la seva capacitat de vertebració del territori; en aquest sentit, els espais oberts, ni són espais buits ni es poden definir pel seu caràcter no urbanitzable, una definició que menysté la seva enorme importància destacant només la seva característica de no ser urbans. Tal com entenem avui els espais oberts, aquests són espais qualificats i molt ben definits i estudiats (per exemple, a través dels catàlegs de paisatge) que tenen unes lògiques de funcionament i continuïtat i un paper princi-

pal en la vertebració i el metabolisme del territori en tots els àmbits i una creixent funció social. En conseqüència, el que la nova normativa persegueix és assumir la gran demanda social de dotar de contingut i nous usos aquests espais; alhora que reconeix que aquest interès es deriva precisament de la seva condició de ser uns espais on els elements naturals dominen sobre els construïts i cal que segueixi sent així.

A l'espera de l'aprovació de la nova legislació, els nous plans que impulsa l'INCASÒL entenen el paisatge com l'element vertebrador del territori i permeten la continuïtat dels espais agrícoles, potenciant el seu valor social, productiu i ecològic i facilitant l'accés a la natura per garantir la salut de la ciutadania. Una de les claus per al correcte funcionament dels espais lliures és que la seva gestió respongui a una activitat productiva viable, tal com ha estat sempre. Això és clau per a la seva sostenibilitat i resiliència i estalvia aportacions econòmiques directes de l'Administració per al seu manteniment. Per això, quan incorporem noves funcions al territori, la lògica dels espais agrícoles i productius vinculats al primer sector s'ha de protegir. Fins i tot en les noves promocions per a l'activitat econòmica, el manteniment del mosaic agrícola és un apriorisme que no admet discussió: els conreus no poden ser espais sobrants o fragmentats perquè han de seguir sent funcionant i sent viables. En definitiva, els nous planejaments que impulsa l'INCASÒL han de fer compatible el desenvolupament econòmic amb el respecte al medi ambient i al paisatge i han de tenir en compte tots els aspectes que permeten l'activitat humana: la producció d'energia, el cicle de l'aigua, la mobilitat o la producció agrícola de proximitat, i donen al paisatge, amb les seves lògiques de funcionament, un paper estructurador del territori.

RAÓ 30 – IMPULSEM PLANS D'ORDENACIÓ URBANÍSTICA QUE PROTEGEIXEN I RECONEIXEN ELS VALORS DEL PAISATGE

Gestionar el paisatge significa dissenyar i ordenar una sèrie de sistemes en l'espai, anticipant-nos a la seva gestió, les seves interaccions i les seves dinàmiques d'evolució futura. Els paisatges no només han de ser bells, ordenats i eficients, sinó que són sistemes complexos que han de funcionar correctament en l'àmbit ambiental i socioeconòmic i han de ser sostenibles, viables i complir la seva funció social. Clima, vegetació, agricultura, fauna, activitats econòmiques, contaminació, gestió de residus i recursos, usos del sòl, models d'ocupació urbana i territorial, mobilitat i infraestructures, ús de noves tecnologies i gestió de les dades (com els sistemes d'informació geogràfica i la modelització del clima i els ecosistemes), producció d'energia neta, etc. Tots aquests aspectes s'han de combinar per donar resposta a la problemàtica relacionada amb els usos socials dels espais oberts.

El canvi climàtic és un repte majúscul que implica repensar el paper dels espais oberts, especialment en un país altament urbanitzat com el nostre. Actuar sobre el paisatge és clau per minimitzar-ne els efectes. El concepte del paisatge incorpora la complexitat i profunditat dels canvis que afectaran els territoris en les pròximes dècades i, per tant, pot establir estratègies per minimitzar els seus efectes negatius, econòmics i socials. A través del projecte de paisatge es poden dissenyar i transformar els territoris per fer-los més segurs, resistents i capaços d'afrontar els canvis que sens dubte vindran: nous patrons d'aigua i precipitacions que implicaran inundacions, desertificació, erosió del territori o estrès hídric dels territoris, canvis en la vegetació i els cultius, pujada de les temperatures, augment del nivell del mar, fenòmens meteorològics extrems, etc. L'INCASÒL juga un paper destacat en l'assoliment d'aquest nou equilibri que ha de fer més resiliència

Finca de Torre Mornau al parc natural dels Aiguamolls de l'Empordà (Castelló d'Empúries)

el nostre territori, essent un dels grans propietaris de sòl arreu país. Per això, la seva funció no només ha estat la de proveir de sòl per a creixements urbans i per a activitats econòmiques, sinó que juga un paper fonamental en la preservació i transformació dels espais oberts amb el convenciment que el paisatge (i no només els desenvolupaments urbans) pot ser un gran recurs per al desenvolupament econòmic.

Les noves eines d'intervenció en el paisatge, juntament amb una nova sensibilitat i comprensió social dels seus valors, han permès iniciar una tasca de recuperació d'espais abans degradats, molts d'aquests propers a la metròpoli o bé per l'obsolescència de les activitats que anteriorment s'hi duïen a terme o per la presència d'agents contaminants que posaven en perill el seu paper ambiental i social. La recuperació ambiental dels espais degradats té lloc a través de l'enginyeria, l'ecologia i el disseny espacial. L'aproximació interdisciplinària és imprescindible, tant en la comprensió, com sovint en les estratègies d'intervenció: la recuperació de les lleres dels rius, per exemple, són processos llargs que han de conjugar la depuració i la millora de la qualitat de l'aigua, la recuperació dels valors biològics i els biòtops que s'havien perdut i fer-ho compatible amb el lleure ciutadà. Tal com vam veure a l'Eix 1, l'INCASÒL incorpora, en els seus desenvolupaments urbans, una visió dels espais oberts que va més enllà de la interpretació del parc públic (pròpia del segle passat) per crear espais que juguin un paper mediambiental, per exemple, millorant el cicle de l'aigua, protegint la biodiversitat, generant energia neta o preservant els corredors ecològics. La recuperació i restauració de paisatges degradats és una altra de les tasques que l'INCASÒL duu a terme fora dels espais urbans.

RAÓ 31 – FEM PROJECTES DE RECUPERACIÓ AMBIENTAL D'ESPAIS NATURALS DEGRADATS

CATALUNYA DAVANT DEL CANVI CLIMÀTIC

A finals de l'any 2015, a París, es va celebrar la vint-i-una sessió de la Conferència de les Parts (COP 21). Aquestes reunions periòdiques, promogudes per Nacions Unides, estaven regulades pel primer gran acord mundial que afrontava el repte del canvi climàtic, el Protocol de Kyoto de l'any 1997. La COP 21, a diferència de les trobades anteriors, va concloure amb l'adopció d'un acord històric per combatre el canvi climàtic i impulsar mesures i inversions per a un futur baix en emissions de carboni, resilient i sostenible. L'Acord de París té per objectiu mantenir l'augment de la temperatura d'aquest segle per sota dels 2°C i reforçar la capacitat per afrontar els impactes del canvi climàtic. Dos graus poden semblar molt poc, però, ja en la situació actual en què l'augment de la temperatura global es calcula al voltant d'1°C, els efectes d'aquest escalfament són notoris i, en alguns aspectes, dramàtics. No emprendre cap acció per aturar el canvi climàtic podria significar un augment, a finals del segle XXI, de 4 o 5°C, amb efectes devastadors per al medi ambient i absolutament desestabilitzadors de l'ordre econòmic i social a escala mundial. Un augment com aquest de la temperatura ens abocaria a haver d'implementar mesures que canviarien per sempre el nostre model de benestar en un escenari distòpic: grans migracions climàtiques combinades amb proteccionisme salvatge i tancament de fronteres, guerres pels recursos, desaparició de la majoria d'espècies i ecosistemes, noves epidèmies, etc. En el pitjor dels casos, la viabilitat de la vida a la Terra, tal com ara la

concebem, quedaria greument afectada.

La quantitat de literatura científica o divulgativa que aborda el tema del canvi climàtic és extensíssima i, mentre hi hagi persones (especialment amb responsabilitats de govern), que insisteixin a negar l'evidència de l'emergència climàtica serà necessari seguir explicant quins són els perills que afrontem si la ignorem. No hem d'oblidar que l'expresident dels Estats Units, Donald Trump, era un negacionista del canvi climàtic i va retirar el país més poderós del món (i el segon més contaminant) dels acords de la COP 21 de París. Amb el nou president, els Estats Units han retornat a l'acord però aquest episodi demostra que no es pot afirmar encara que estem guanyant la batalla al canvi climàtic.

Efectes del temporal Gloria a la ciutat de Barcelona

«Alrededor del año 2030 habremos desatado una reacción en cadena irreversible que escapará a todo control humano y que seguramente pondrá fin a nuestra civilización tal y como la conocemos. Eso es lo que sucederá a menos que en el tiempo que nos queda se tomen medidas sin precedentes en todos los aspectos de la sociedad, incluida una reducción de al menos el 50 % en las emisiones de dióxido de carbono.

»Y tened en cuenta que estos cálculos dependen de inventos que todavía no se han inventado a esa escala, inventos que se supone que limpiarán la atmósfera de cantidades astronómicas de dióxido de carbono.

»Además, estos cálculos no incluyen puntos de inflexión imprevistos y bucles de retroalimentación como el poderoso gas metano que se está escapando rápidamente con el deshielo de la capa de hielo ártico.

»Y estos cálculos científicos tampoco contemplan el calentamiento atrapado en la contaminación tóxica del aire. Ni el aspecto de equidad o justicia climática que se estableció claramente en el Acuerdo de París y que es absolutamente necesario para que los cambios funcionen a escala global»

Greta Thunberg, transcripció del discurs davant del Parlament Britànic, 2019

A Catalunya, els nostres paisatges i la viabilitat de moltes activitats agrícoles o turístiques que permeten mantenir-los vius afronten amb incertesa els reptes derivats del canvi climàtic. Més enllà d'això, episodis meteorològics extrems s'afegeixen al ja de per si violent règim torrencial de pluges que és propi del nostre clima mediterrani. El temporal Gloria d'inici de l'any 2020 va ser un avís del que pot venir en els propers anys, però la sobtada arribada de la pandèmia no va deixar temps per fer la reflexió profunda que un episodi climàtic inèdit i d'aquesta magnitud mereixia.

L'Oficina Catalana del Canvi Climàtic és l'òrgan tècnic

del Govern de la Generalitat de Catalunya, adscrit a la Secretaria de Medi Ambient, encarregat d'impulsar estratègies, plans i projectes en matèria de canvi climàtic. Sobre la base dels compromisos adoptats en el si de la Unió Europea, l'Oficina vetlla per la integració de la mitigació del canvi climàtic i l'adaptació a aquest en les polítiques sectorials, i impulsa projectes i actuacions concertades amb altres governs en matèria de polítiques climàtiques. Així mateix, l'Oficina actua com a secretaria tècnica i administrativa de la Comissió Interdepartamental del Canvi Climàtic que coordina les accions de tots els departaments del Govern català.

Una de les seves funcions és publicar els extensíssims informes redactats pel Grup d'Experts en Canvi Climàtic de Catalunya i promoguts pel Consell Assessor per al Desenvolupament Sostenible. El tercer d'aquests informes sobre el canvi climàtic a Catalunya data de l'any 2016. El volum, de més de sis-cents pàgines, analitza l'estat del clima i la seva evolució recent i futura a Catalunya, tant des del punt de vista de les seves bases científiques com en relació amb els diversos subsistemes naturals i sectors socioeconòmics. Es tracta d'un informe independent des del punt de vista científic i compta amb la participació de més de 140 autors i 40 revisors, tots ells experts tècnics rellevants en la matèria, procedents dels principals centres de recerca i universitats del nostre país.

Les seves conclusions no deixen espai per al dubte: dels disset anys més càlids des que se'n tenen registres, setze han estat posteriors a l'any 2000 i, per primera vegada a la història, l'any 2015 la temperatura mitjana global del planeta va superar en 1 °C la de l'època preindustrial. A Catalunya, la temperatura mitjana anual de l'aire s'ha incrementat en 0,23 °C/decenni, una xifra lleugerament superior al que succeeix a escala global. Els efectes d'aquest escalfament són nombrosos i condicionaran d'una manera clara el nostre futur col·lectiu.

El canvi climàtic comporta un empobriment dels ecosistemes i la biodiversitat amb la proliferació d'espècies invasores, el desplaçament tèrmic de les espècies per l'augment de temperatura o la tropicalització del mar; provoca canvis en la floració i el creixement de les espècies vegetals, altera el cicle anual de moltes plantes i animals i afecta els conreus agrícoles en quantitat i qualitat.

El canvi climàtic no només afecta la temperatura: les projeccions apunten una lleugera disminució de la precipitació, que seria més marcada cap a mitjan segle, amb un increment de la probabilitat de pluges més intenses i del nombre i la durada de les sequeres, que seran cap com més intenses. Les sequeres afavoreixen els incendis forestals. Les nevades cada cop seran menys freqüents, la qual cosa posarà en risc el model econòmic de les comarques de muntanya, etc.

L'Agència Catalana del Canvi Climàtic parla d'onze efectes que, avui dia, ja són quantificables i que demostren l'efecte que els canvis en el clima provoquen al nostre territori. L'evolució futura d'aquests i altres efectes dependrà de la nostra capacitat d'establir estratègies de mitigació i adaptació però, per damunt de tot, del compliment dels compromisos de reducció de les emissions a escala global.

ONZE EVIDÈNCIES DEL CANVI CLIMÀTIC A CATALUNYA

1. Alteracions fenològiques en el cicle anual de moltes plantes i animals

Les fulles de molts arbres, les flors de moltes plantes o molts insectes associats avancen l'aparició entre deu i vint dies respecte de fa trenta anys. Això afecta l'habilitat competitiva de les diferents espècies, la seva conservació i, per tant, l'estructura i el funcionament dels ecosistemes. Aquestes respostes produeixen importants dessincronitzacions en les interaccions entre les espècies, per exemple, entre les plantes i els seus pol·linitzadors, entre les plantes i els seus herbívors, o entre els ocells i el seu aliment.

Aquests canvis també són importants en l'agricultura (pol·linitzadors, plagues, etc.) i en la salut de les persones per la producció d'al·lèrgens en períodes no habituals.

2. Dependència entre la qualitat vitícola i el clima

L'increment de temperatura provoca un escurçament del període de maduració del raïm, la qual cosa implica una sèrie d'efectes negatius sobre la qualitat vitícola: com més alta sigui la graduació alcohòlica, més concentració de sucres tindran els fruits, a conseqüència d'una maduració accelerada i una acidesa més baixa. Un pH més alt aclareix el color dels vins negres i fa que els brous tinguin més risc de desenvolupar microorganismes i, per tant, duren menys temps a l'ampolla. També, amb l'augment de temperatura, s'incrementa el risc d'estrès hídric, summament perjudicial si coincideix amb la fase de maduració, ja que pot conduir a una dessincronització entre la maduració de la pell i la de la polpa, que dona com a resultat vins més durs. Moltes empreses productores de vi estan desplaçant els seus cultius a zones més altes per compensar aquest increment de temperatura. Comarques històricament vitivinícoles podrien veure la inviabilitat futura d'aquest conreu. A més, es constata un avançament progressiu de la verema.

3. Afectació en el creixement dels arbres

La sequera progressiva dels darrers anys s'ha traduït en creixents defoliacions i, en força casos, menys creixement dels arbres. Aquest efecte és difícil de veure analitzant cada any per separat, però hi ha indicis que no deixen espai per al dubte: els faigs de les zones baixes del Montseny, per exemple, creixen cada vegada menys, fins a un 50 % menys que fa cinquanta anys.

4. Increment de la freqüència de sequeres

En els últims vint anys s'han produït cinc dels episodis de sequera més importants a Catalunya, que han posat en compromís l'abastament urbà d'aigua i han obligat el Govern a prendre mesures excepcionals. Aquests episodis han estat els anys 1984, 1998, 2001, 2005 i 2007. Cal remuntar-se al 1953 per trobar un episodi de característiques similars. Aquest fenomen de sequeres també s'està produint a escala mundial en àrees cerealistes tan importants com ara Rússia (2010-2011), la Xina (2010-2011), i els EUA (2012). En tots els casos van ser

fenòmens d'una intensitat extrema, totalment inhabituals, i van afectar grans àrees del planeta. La comunitat científica ha considerat que el canvi climàtic n'ha estat el principal detonant. La conseqüència de la minva de la collita va ser l'increment de preus en molts productes agrícoles o transformats, tant per a l'alimentació humana com per a la dels animals.

5. Reducció de la innivació

Segons dades de Météo-France (models SAFRAN/CROCUS), al Pirineu Central (vessant nord) i durant el període de 1960-2010, s'ha constatat una reducció del gruix de la neu de 5 centímetres cada deu anys a una cota de 1.800 metres. A casa nostra, moltes comarques i valls de muntanya han concentrat bona part de la seva economia entorn dels esports d'hivern, la sostenibilitat d'aquests territoris, la possible obsolescència del seu model econòmic, suposarà un repte de gestió territorial de gran magnitud.

6. Desplaçament tèrmic de les espècies animals

La temperatura mitjana s'ha desplaçat 250 quilòmetres cap al nord. S'ha observat que les àrees de distribució d'ocells i papallones europees s'estan desplaçant cap al nord, seguint les passes del canvi climàtic; tot i això, no arriben a situar-se a les àrees que els resulten tèrmicament adequades. Així, determinades poblacions d'ocells i papallones només ho han fet entre 38 i 115 quilòmetres, respectivament. Per altra banda, a Catalunya apareixen espècies de papallones considerades africanes, com la papallona tigre. Aquest desplaçament també s'observa en espècies vegetals que migren en latitud. Així, al Pirineu, les espècies forestals pugen 3 metres a l'any des de fa més de trenta anys. Les que ja són en zones altes corren el risc de desaparèixer, ja que no poden pujar més amunt.

7. Reducció de glaceres

Al Pirineu espanyol les glaceres sumaven, l'any 1894, un total de 1.779 hectàrees. L'any 1982 s'havien reduït a 595 hectàrees i l'any 1993 només n'ocupaven 468, que es van quedar en 277 hectàrees l'any 2002. L'última avaluació de les glaceres a Espanya data de l'any 2008 i va rebaixar-ne el càlcul a 211, anticipant la seva total desaparició. Aquest comportament de les glaceres del Pirineu espanyol és comparable amb el que té lloc al Pirineu francès, als Alps, a l'Himàlaia i en general a totes les glaceres del món. Són un indicador força potent, atès que una glacera no disminueix per causa d'un any dolent, sinó que cal un canvi continuat en la temperatura i la innivació per tal que tingui lloc.

8. Meridionalització i tropicalització del Mediterrani

En el mar Mediterrani s'estan produint dos esdeveniments biòtics principals. L'un és la meridionalització, és a dir, l'ampliació de la distribució cap al nord de les espècies

d'afinitat per l'aigua calenta que normalment es desenvolupen al sud i a la part més calenta de la conca (és a dir, espècies meridionals). Aquestes espècies del sud estan afavorides per les noves condicions que es compleixen a la part nord de la conca. L'altra reacció a l'escalfament global és la tropicalització, és a dir, l'establiment d'espècies tropicals que abans eren absents a la conca. Això val també per als peixos d'interès comercial, sobretot aquells les poblacions dels quals ja es troben en una situació crítica per l'explotació pesquera. Diverses espècies de peixos d'aigües càlides han envaït ecosistemes freds i les espècies d'aigües fredes que acostumaven a ser relativament abundants en ecosistemes càlids s'han tornat molt escasses o han desaparegut. Per exemple, l'amploia i el sorell s'han tornat molt escassos o han desaparegut totalment de la Mediterrània. Darrerament s'han produït captures de peixos que mai havien format part dels nostres ecosistemes marins, com ara el peix globus.

9. Augment de la temperatura

Catalunya, com la resta del món, ha constatat un augment de la temperatura mitjana anual. A casa nostra ha estat d'uns 0,24 °C per dècada per al període de 1950-2013, de manera més acusada a l'estiu (fins a 0,35 °C per dècada). En el període de 1950-2012, dels vuit anys més càlids a Catalunya, sis corresponen al temps transcorregut del segle XXI (2003, 2006, 2009, 2011, 2012 i 2015).

10. Canvis en les precipitacions

Els canvis sobre les precipitacions són difícils d'establir o de constatar de manera clara, especialment en el nostre àmbit mediterrani, de gran variabilitat pluviomètrica estacional i interanual, a més de la seva característica distribució espacial irregular. Tanmateix, durant el període de 1950-2011, s'ha observat una reducció de la precipitació a l'estiu del 5,4 % per dècada. També s'aprecia una concentració de la precipitació en menys dies (increment de la torrencialitat).

11. Onades de calor

A Catalunya, tres dies consecutius de calor incrementen la mortalitat diària en un 19 %, i arriba a un 35 % quan el període de calor s'allarga fins a set dies consecutius. De la mortalitat total en èpoques de calor, un 40 % de les atribuïbles a la calor extrema tenen lloc en períodes que no es consideren onades de calor. A la ciutat de Barcelona, la mortalitat experimenta un augment considerable quan les temperatures superen el llindar de 30,5 °C. El risc de mortalitat associat amb un increment d'1 °C per sobre d'aquest llindar és del 6 %, 7 % i 5 % després d'un, dos i tres dies del pic de temperatures.

És evident que una de les principals motivacions que van portar a Nacions Unides a emprendre el programa conegut com a Agenda 2030 és la necessitat de fer un front comú, a escala global, contra el canvi climàtic. Podríem dir que aquest repte és subjacent a tots els Objectius de Desenvolupament Sostenible perquè els escenaris que s'obren en les properes dècades difereixen substancialment depenent de l'evolució de les temperatures i són molt difícils d'anticipar.

L'Objectiu de Desenvolupament Sostenible número tretze parla directament de l'acció climàtica i reconeix que el canvi climàtic és el repte ambiental més rellevant al qual ha de fer front la humanitat al segle XXI i, per això, cap país en pot restar al marge. L'ODS 13 ens insta a prendre mesures per combatre el canvi climàtic, centrades en la reducció d'emissions de gasos amb efecte d'hivernacle. Això comporta integrar les accions contra el canvi climàtic en totes les polítiques públiques (de l'economia a la salut, passant per tots els àmbits de govern), implementar mesures d'adaptació als efectes del canvi climàtic, desenvolupar plans de prevenció i d'actuació davant de fenòmens extrems, i educar intensament la ciutadania perquè actuï en conseqüència i aprengui a protegir-se de forma autònoma en situacions crítiques com les onades de calor o les pluges torrencials.

L'Agenda Urbana ens compromet a abordar aquests reptes en l'àmbit local i regional i, per això, l'Estratègia catalana d'adaptació al canvi climàtic defineix les mesures perquè Catalunya sigui menys vulnerable davant dels seus impactes. L'Estratègia estableix dos objectius operatius: la generació i transferència de coneixement i l'augment de la capacitat adaptativa i sis objectius transversals. Aquests objectius es concreten en una sèrie de mesures d'adaptació per a cada sector socioeconòmic i/o sistema natural estudiat. L'Estratègia destaca que el 80 % de les actuacions que cal dur a terme per fer front al canvi climàtic s'implanten en el si dels governs subestats i locals. A Catalunya, el Pacte d'Alcaldes pel Clima i l'Energia és un marc idoni per al desenvolupament d'actuacions locals, tant de mitigació com d'adaptació. Els esforços d'adop-

ció al canvi climàtic en l'àmbit local han d'incloure un conjunt de transformacions estructurals —més vegetació, més eficiència en l'ús de l'aigua— i la previsió davant de situacions excepcionals com onades de calor, temporals, inundacions per avingudes de rius, sequeres o altres possibles desastres. L'Agenda Urbana de Catalunya ha d'aprofundir en aquest pacte i ha de permetre avançar en la concreció de les mesures.

«Els impactes del canvi climàtic, la contaminació que afecta els entorns urbans i territoris allunyats de les ciutats, la dependència d'un model energètic primari basat majoritàriament en combustibles fòssils i la consolidació d'un sistema de consum lineal sostingut en la predació continuada de recursos naturals i en la generació indiscriminada de residus comporten la urgència d'un canvi de paradigma en la formulació de les polítiques urbanes per, no només aturar, sinó també revertir una tendència que ens aboca a unes pitjors condicions de vida per a les generacions futures»

Declaració per una Agenda Urbana de Catalunya, 2017

CONSUM, RECURSOS I TRANSICIÓ ENERGÈTICA

«No hi ha cap dubte que l'Acord de París, aprovat el mes de desembre de l'any 2015, ha llançat el repte més gran que mai s'ha plantejat als estats que són part del Conveni marc de les Nacions Unides sobre el canvi climàtic, un repte que requereix una transformació fonamental dels sistemes energètic i econòmic a escala global. Aquesta transformació només serà possible si va lligada a un canvi del sistema social de la mateixa magnitud. Ara mateix, trobar una situació anàloga a la història de les societats modernes es fa difícil»

Tercer informe sobre el canvi climàtic a Catalunya, 2016.

Transformació dels sistemes econòmics, canvis de sistemes socials i, per damunt de tot, transició energètica i revisió del model de consum són les claus per guanyar la partida al canvi climàtic. Catalunya és un petit país, ric en paisatges i biodiversitat, però pobre en recursos naturals. La gran concentració demogràfica (de residents i visitants), la pressió urbanitzadora i la gran activitat econòmica (especialment la logística) generen una sèrie de tensions que posen al límit la capacitat del nostre territori de sustentar el nostre model de societat. Per això, cal ordenar i racionalitzar el sòl per preservar els rics trossos naturals i, alhora, oferir espais que millorin el seu comportament mediambiental, la producció d'aliments i d'energia i afavoreixin un model de consum més responsable. La viabilitat del nostre territori, la seva capacitat de fer front als reptes de futur, depèn de trobar aquest difícil

equilibri entre naturalesa i desenvolupament humà.

La consciència ambiental que acompanya la lluita contra el canvi climàtic és una de les idees que genera més consens a escala global, però les diferents velocitats en el grau de desenvolupament humà dificulten l'acció coordinada a escala global. És per això que les societats més avançades han de ser pioneres en l'assaig de models de desenvolupament realistes, duradors i extensius a totes les societats humanes. Es tracta d'un canvi d'una immensa profunditat cultural que porta l'home a ressituar-se respecte del món físic: des d'una posició de domini absolut sobre la natura, en un context de canvi climàtic i superpoblació, cal reconèixer que només a través de la correcta inserció de l'home en el món natural (que és, alhora, el seu hàbitat i el seu vital mitjà de vida), es pot construir un futur amb un horitzó renovat de progrés. Per fer-ho cal que es deslligui el creixement econòmic del consum de recursos, ja que no es pot aspirar a un creixement infinit en un planeta on els recursos són finits. Aquest nou paradigma té una immensa capacitat transformadora de la humanitat com a civilització que entra de ple a l'Antropocè, una nova realitat en la qual els processos ambientals només tindran una evolució positiva i compatible amb la vida humana si prenem el control directe sobre aquests. Si no actuem per canviar el nostre model econòmic i de consum, l'evidència és que aquest serà inviable en un horitzó no tan allunyat i hauréem fet un dany irreversible als ecosistemes.

Vila Sana (Pla d'Urgell). Foto: Jordi Bas
Arxiu d'imatges de l'Observatori del Paisatge de Catalunya

Per racionalitzar els usos del sòl i millorar l'estat del medi ambient cal que reflexionem sobre el nostre model de consum. La petjada ecològica és un concepte que expressa la quantitat de sòl que es requereix per satisfer el nostre estil de vida, en definitiva, la quantitat de sòl que necessitem per produir els recursos per alimentar-nos, tenir un habitatge, gaudir de tota mena de béns de consum i serveis, desplaçar-nos i gestionar els residus que produïm. Sintetitzo, per tant, l'impacte de l'activitat humana sobre el medi. L'any 2012, l'últim any del qual hi ha dades, haurien calgut 1,64 planetes perquè el consum de recursos i la gestió dels residus fossin sostenibles. Algunes projeccions de les Nacions Unides apunten que, al voltant de l'any 2040, serien necessaris dos planetes per garantir el nostre model de civilització. A Catalunya, en un primer càlcul de l'any 1996, fa 24 anys, va resultar que la petjada era de 6,5 vegades la superfície del país. En un càlcul posterior de l'any 2001, la petjada havia augmentat de 6,5 a 7,7 (en només cinc anys): necessitaríem una superfície equivalent a tot el Regne Unit per satisfer el nostre model de vida i consum. Cal apuntar que no existeix una metodologia científicament comprovada i globalment acceptada per fer aquests càlculs i que des de l'últim càlcul no se n'ha fet cap de nou, però el concepte de la petjada ecològica, per inexacte que sigui, serveix com a advertiment de la necessitat de revisió de tots els paràmetres de creixement i consum de la nostra societat.

L'aigua és un dels factors que més limiten el creixement humà, el més important entre els recursos naturals limitats. Per això, un dels Objectius de Desenvolupament Sostenible es dedica específicament a l'aigua. L'aigua no només és un recurs per a la humanitat, sinó que també és indispensable per al medi natural. L'aigua és molt abundant a la Terra; tanmateix, només un 3 % de l'aigua del planeta és dolça, i menys de l'1 % d'aquesta es pot aprofitar per al consum humà. La resta està congelada o sota terra, fora del nostre abast. Catalunya és un país on l'aigua també és un bé escàs: el règim pluviomètric de Catalunya, fruit del nostre clima mediterrani, es caracteritza per la irregularitat general i, en particular, per una elevada variabilitat interanual. En els darrers vint anys (1988-2007) a les conques internes s'han produït fins a sis períodes d'alerta per sequera que han obligat a adoptar mesures excepcionals per garantir l'abastament d'aquest recurs. A sistemes com el Ter-Llobregat les demandes són ja molt

propres als recursos disponibles. La demanda total d'aigua a Catalunya per a tots els usos és de 3.100 hm³/any, que equival a un cabal continu suficient per omplir una piscina olímpica cada segon, o 10.000 estadis de futbol a l'any. Malgrat que l'INCASÒL no té cap competència en la gestió de l'aigua, en el disseny dels nous desenvolupaments es té molt present la millora del cicle de l'aigua amb múltiples estratègies espacials i de disseny com hem vist a l'Eix 1, i es té en compte en els nous paràmetres ambientals aplicats als espais per a l'activitat econòmica (com hem vist a l'Eix 4).

El consum energètic està estretament lligat a les emissions que són responsables del canvi climàtic i, per això, tots els intents de control sobre el canvi climàtic parlen de reduir les emissions. Els combustibles fòssils en són directament responsables, ja que el CO₂ és subproducte de la seva combustió, sigui a través de les emissions del transport, de la producció industrial o directament en la generació d'energia primària amb centrals que creen energia a través de la seva combustió. Si tenim en compte el combustible per al transport, 69 de cada 100 kWh d'energia consumits a Catalunya encara provenen dels combustibles fòssils. En la producció d'energia primària (electricitat), la dependència dels combustibles fòssils és menor, però gairebé el 50 % de la producció prové de les centrals nuclears i només el 20 % prové d'energies renovables, entre les quals destaquen la hidroelèctrica i l'eòlica. Assolir la progressiva incorporació de les renovables fins al 100 % implica revisar la classificació del sòl per permetre i fer espai per a nous models de generació, sigui a través de parcs eòlics o solars.

«Catalunya s'ha compromès a reduir en un 40% les emissions de GEH per al 2030, respecte al nivell del 2005, com a contribució a l'Acord de París (OCCC, 2015). Formarà part de la contribució espanyola de reduir en un 25 % les emissions durant el mateix període i de la reducció de prop del 34 % de la Unió Europea (un 40 % de reducció si ho comparem amb el 1990). Això situa l'esforç de Catalunya molt per sobre de l'esforç mitjà d'Espanya i de la Unió Europea, i es relaciona més amb els esforços de les nacions econòmicament més avançades d'Europa i els Estats Units.

»No és fàcil avaluar si el compromís de Catalunya o el de qualsevol altra nació és congruent amb els objectius de l'Acord de París d'estabilitzar la temperatura global per sota de 2 °C i d'intentar romandre a 1,5 °C, i això és degut a dues raons. La primera té a veure amb el fet que l'únic balanç del qual podem comparar les contribucions és el balanç global de carboni restant, que permet estabilitzar la temperatura per sota de 2 °C. La partició d'aquest balanç restant seria una decisió política dels estats membres del Conveni marc sobre el canvi climàtic»

Tercer informe sobre el canvi climàtic a Catalunya, 2016.

Catalunya està molt enrere en producció d'energia eòlica entre les regions espanyoles i els nostres països veïns. Si a Castella i Lleó el percentatge d'energia eòlica és del 23 %, a Catalunya no arriba al 5 %. En alguns indrets, com les comarques de Girona, els aerogeneradors són pràcticament inexistents i segueixen provocant un notable rebuig social amb l'argument, entre d'altres, del seu impacte paisatgístic. La transició energètica tindrà un impacte molt important a la nostra societat i és el pilar fonamental de l'economia verda i circular. Si seguim aplicant una visió reduccionista del que és el paisatge i no acceptem que totes les generacions l'han modificat perquè pugui satisfer les seves necessitats; si seguim vivint amb la falsa il·lusió que l'energia es produeix en indrets remots i invisibles, serà impossible que Catalunya s'adapti a la transició energètica i compleixi els objectius en matèria de reduccions de les emissions a les quals ens hem compromès. Per això, l'INCASÒL està compromès amb el foment de les energies renovables i la transició energètica, a través de la planificació urbanística (afavorint l'existència d'espais per a la producció d'energies amb criteris d'implantació paisatgístics), directament amb la implantació de sistemes innovadors en els nous sectors desenvolupats o directament a través de la gestió dels espais forestals que gestiona (per exemple, a través de la biomassa).

RAÓ 31 – INCORPOREM PROJECTES I RESERVEM ESPAIS PER A LA GENERACIÓ D'ENERGIES NETES

La producció d'aliments, la gestió dels residus i el transport de tot plegat tenen una immensa influència en el nostre impacte sobre el medi ambient. Per això, la producció i el consum d'aliments, amb una lògica de proximitat, és un altre dels pilars de la transició energètica. Parlem de sobirania alimentària com un concepte encaminat a racionalitzar la nostra relació amb l'alimentació: el sistema actual afavoreix una mobilitat de productes agrícoles a escala planetària que, de vegades, frega l'absurd. L'any 2018 es van consumir a Catalunya 4,8 milions de tones d'aliment. Avui dia, amb gairebé un 30 % de la superfície del país dedicada a conreus, Catalunya produeix, només, el 45 % dels productes agraris no transformats que consumeix, una de les claus per afavorir la sobirania alimentària és aturar la regressió de les explotacions agrícoles al nostre país i l'abandonament de les comarques rurals.

El consum de carn i peix té un cost mediambiental enorme: la ramaderia és responsable del 14 % de les emissions mundials de gasos amb efecte d'hivernacle. A Catalunya hi ha 7,8 milions de caps de bestiar i 43 milions d'aus de corral. La gestió dels purins, altament contaminants per als sòls, dels 6,5 milions de porcs que hi ha Catalunya, constitueix un gran repte mediambiental. La producció ramadera també genera gasos contaminants i un alt consum d'aigua, per cada kilogram de vedella produït es gasten 8.700 litres d'aigua. Al mediterrani, el 87 % de les espècies aptes per al consum humà estan sobreexplotades.

A la Unió Europea, cada any es malbaraten 88 milions de tones d'aliments. Suficient per alimentar 137,5 milions de persones tenint en compte l'estàndard de consum català. En l'àmbit domèstic, cada català genera 1,43 kilograms de residus al dia i molts d'ells estan relacionats amb el consum d'aliments i el seu embalatge contribuint a la

dramàtica disseminació de plàstics al medi ambient, de la qual darrerament s'ha parlat àmpliament en els mitjans de comunicació.

Racionalitzar els nostres hàbits de consum és clau per aconseguir un model de desenvolupament que sigui sostenible per a les generacions futures, però, per pal·liar els efectes del canvi climàtic, cal crear una xarxa de natura que sigui capaç de compensar els impactes negatius de l'activitat humana, que estigui ben connectada per garantir la salut dels ecosistemes i ben gestionada per fer-la menys vulnerable. La producció agrícola ofereix l'oportunitat de conjugar tots aquests objectius: històricament hem pensat en l'espai fora de les ciutats com un espai buit, però ara entenem que els espais intermedis entre els espais naturals i els espais urbans són els que tenen la capacitat de relligar el territori i acostar la natura a la ciutadania. Són els espais que poden canviar la forma de funcionar del nostre país fent compatible natura i activitat humana: poden ser espais per a la producció d'aliments i d'energia neta, un espai on les infraestructures s'integrin de forma respectuosa amb el paisatge i no hipotequin l'ús ciutadà. Els espais intermedis poden crear un sistema d'espais connectats que aportin benestar, salut i biodiversitat, i ajudar-nos a mitigar els efectes del canvi climàtic. A través d'aquests espais poden vertebrar Catalunya com un territori de ciutats connectades a través del paisatge i recuperar l'equilibri i el contacte quotidià amb la natura.

La sobirania alimentària promou l'acostament de la producció agrícola a la ciutadania, ajuda a ordenar i gestionar els paisatges periurbans i promou el seu ús social. L'educació ambiental és un altre dels avantatges d'acostar l'agricultura a la ciutat: observar els ritmes naturals de la producció agrícola pot ajudar a fer un consum més responsable i prevé la banalitat de consumir productes fora de temporada que molt probablement han hagut de creuar el planeta per arribar a la nostra taula. Per afavorir la sobirania alimentària i la producció agrícola ecològica i responsable, l'INCASÒL, en els nous creixements, prioritza el manteniment del mosaic agrícola i afavoreix la seva vitalitat; també s'incorporen espais per a la producció d'aliments vinculats als nous desenvolupaments o als espais oberts que gestiona directament.

Vista del Riu Llobregat amb la vila de Sant Boi al fons (gentilesa de Batlleiroig)

RAÓ 33 – APROPEM I AFAVORIM LA PRODUCCIÓ AGRÍCOLA ECOLÒGICA ALS ESPAIS URBANS

Catalunya, com el conjunt del planeta, està en deute ecològic. La humanitat consumeix anualment un 50 % més dels recursos dels que la Terra pot regenerar sense trencar el seu equilibri ecològic, dit d'una altra manera: es consumeix, en un any, el que produiria un planeta i mig. En certa manera, estem utilitzant recursos que pertanyen a les generacions futures i per això hem de ser molts conscients dels valors i les limitacions del nostre petit país, extraordinàriament ric i divers, però també extremadament fràgil. El passat 2020 començava amb un dels episodis meteorològics més extrems que recordem a Catalunya. El temporal Gloria va ser una potent advertència dels efectes que pot tenir el canvi climàtic al nostre país. La crisi generada pel coronavirus ens ha fet entendre la fragilitat i indefensió de l'ésser humà davant d'un medi ambient que se'n pot girar en contra. Davant de l'emergència climàtica, la nostra seguretat exigeix adaptar la nostra forma de viure i el nostre territori als seus impactes. La pandèmia i els seus efectes a escala mundial ens recorden allò que és evident: que el nostre planeta funciona com un ecosistema únic, immens i interconnectat, i que estem portant al límit les seves capacitats.

**POTS VEURE EL MATERIAL AUDIOVISUAL
A WWW.40ANYS40ORAONS.CAT**

